



EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání



Název projektu	Rozvoj celoživotního vzdělávání na Slezské univerzitě v Opavě
Registrační číslo projektu	CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_031/0011596

Filosofie a etika

Distanční studijní text

Andrea Preissová Krejčí



Obsah

Obsah

1	ÚVOD DO FILOSOFIE	4
1.1	Co je filosofie? Základní filosofické disciplíny.....	4
1.2	Doba a místo vzniku filosofie. Impulsy filosofického tázání. Dělení antické filosofie.....	4
2	SÓKRATÉS	6
3	PLATÓN	8
4	ARISTOTELÉS.....	9
5	HELÉNISMUS	11
5.1	Stoicismus	11
5.2	Epikúreismus	13
5.3	Pyrrhónská skeptická škola	13
5.4	Novoplatonismus.....	14
6	KŘEŠŤANSKÁ FILOSOFIE.....	15
6.1	Patristika	15
6.2	Scholastika.....	16
7	RENEŠANCE A HUMANISMUS	19
8	BAROKO A OSVÍCENSTVÍ.....	22
8.1	Racionalismus	22
8.2	Empirismus	24
8.2.1	Osvícenství v Anglii.....	24
8.2.2	Osvícenství ve Francii	27
8.2.3	Německé osvícenství.....	28
9	POZITIVISMUS	31
10	NOVOPOZITIVISMUS, FILOSOFIE JAZYKA	33
11	POSTMODERNÍ FILOZOFIE	35

Náhled studijní opory

Cíl výuky: Cílem předmětu Filozofie a etika je umožnit studentům osvojit si kritické myšlení na základě vybraných témat evropské filozofické tradice a reflektovat vlastní postoje se zřetelem k jejich uplatnění v praxi. Student bude veden k rozeznání etických problémů, které přináší praxe. Student bude schopen reflektovat chování, jednání, postoje, motivy a povahu institučního či strukturálního rámce z hlediska morální kvality.

Cílové kompetence: Student rozumí tomu, v čem spočívá filozofický pohled na svět, má elementární přehled o základních etapách evropské filozofie v kontextu kulturně historického vývoje. Dokáže charakterizovat hlavní filozofické problémy a pojmy, které mají vztah k člověku a k sociálně-politickým tématům. Student je schopen rozeznat formální správnost jednoduchých argumentací, vystihnout jejich předpoklady a závěry a aplikovat tuto schopnost v praxi. Student rozumí tomu, v čem spočívá etická reflexe, etický problém či dilema. (Viz Specifikace programu celoživotního vzdělávání.)

1 Úvod do filosofie

Cílem této kapitoly je:

- seznámit s obecným náhledem na vztah filosofie a ostatních vědních disciplín;
- vymezit obsah a formu filosofického myšlení proti původnějšímu mytologickému myšlení.

1.1 Co je filosofie? Základní filosofické disciplíny

Neexistuje jednotná definice filosofie, jednoznačné a definitivní vymezení jejího předmětu. Obecně by se dalo říci, že předmětem jejího úsilí je tazání se po povaze celku světa a po místě člověka v něm. Filosofie přistupuje k tomuto problému jiným způsobem, než mýtus jakožto původnější forma myšlení. Odlišná je především kritická (rozumová) reflexe, kterou se filosofie od svých raných počátků vyznačuje. Tato metodologie stojí v základech pozdějších speciálních vědních disciplín, např. psychologie (společný je zájem o niterný svět člověka, jeho duši), přírodověda (zaměření na jevovou stránku vnějšího světa), atd.

Středobod filosofie tvoří disciplína zvaná **ontologie** – nauka o bytí – jako rámcovém kontextu pro jednotlivé věci, jež lze označit jako jsoucí, ať už na myšlenkové nebo materiální úrovni.

Mezi další filosofické disciplíny patří **gnoseologie** (či noetika) tj. nauka o poznání; **filosofická antropologie** – nauka kladoucí si otázky týkající se podstaty člověka; **etika** – nauka o správném jednání; **filosofie dějin** (srov. Blecha, 2002, s. 13-20) a **metafyzika**, jež je, dle Martina Heideggera, tazáním vystupujícím za jsoucno v podobě jednotlivých, smysly vnímatelných věcí (Heidegger, 1993, s. 61).

1.2 Doba a místo vzniku filosofie. Impulsy filosofického tazání. Dělení antické filosofie

Původ slova "filosofie" nacházíme ve spojení řeckých slov **philein – mít rád, milovat a sophia – moudrost**. Pravděpodobně jako první použili tohoto výrazu pro svůj styl uvažování pythagorejci. Samotný výraz odráží úctu, se kterou tito myslitelé k poznání přistupovali (srov. Blecha, 2002, s. 20).

Způsob přemýšlení, který jsme si uvykli nazývat filosofií, vznikl ve starověkém Řecku, přesněji řečeno v řeckých koloniích na východním pobřeží Středozemního moře. Počátek dějin řecké filosofie lze datovat přibližně do poloviny 6. století př. n. l.

Za hlavní znak filosofického přístupu ke světu a k člověku můžeme považovat postupné opouštění mytologických výkladů přírodního a lidského světa. Mýtus je postupem času v roli průvodce člověka na jeho pouti za poznáním nahrazován logem. **Řecký výraz "logos" znamená rozum, ale také slovo jako takové, nauku či rozumný řád světa.**

Význam řeckého slova "mythos" byl původně podobný jako u výrazu logos. Časem **termín mythos nabýval významu vymyšlená historie, pověst, legenda, pohádka; naopak logos byl chápán stále více jako řeč rozumová a přísně logická, tedy jako vědecké poznání či věda.** Počátek filosofování, impuls k filosofickému tazání, lze hledat ve schopnosti lidské bytosti zakoušet překvapení, údiv. Člověk se začíná, vycházeje z údivu nad tím, že jsoucno jest, tazat po jeho smyslu. Ptá se na původ, počátek a první principy všech věcí. V odpovědích kriticky

odkrývá přirozenost světa – řecky *fysis*. **Odhalování prvních principů je v řecké filosofii spojeno s pojmem "neskrytost" (řec. alétheia) označujícím to, čemu dnes říkáme pravda** (srov. Hlavinka, 2008, s. 33).

Dějiny antické filosofie můžeme dělit na tři myšlenkově vyhraněné periody: předsókratovskou filosofii, klasické období (Sókratés, Platón, Aristotelés) a na helénistickou filosofii (stoikové, epikurejci, skeptikové, eklektici, novoplatonikové a novopýthagorejci) (srov. Hlavinka, 2008, s. 33).

Shrnutí kapitoly:

Počátky filosofie ve starověkém Řecku jsou spjaty s proměnou myšlenkového přístupu k vnější skutečnosti. Ta již není nekriticky přijímána v kontextu osudovosti, jež zasahuje božský i lidský svět. Začíná se svobodněji projevovat lidský intelekt toužící po sebepřesahu, vysvětlení dosud nekriticky přijímaných "pravd". Nastupují myslitelé ptající se na to, co vůbec lze označit za pravdivé.

Úkol:

Zkuste v několika větách samostatně navrhnout kritéria pro to, co lze označit za pravdivé.

2 Sókratés

Cílem této kapitoly je:

- Představit Sókrata jako filosofa stojícího v protikladu k dosavadnímu vývoji.
- Nastínit příčiny a následky jeho inovativních filosofických názorů.
- Vysvětlit Sókratovu metodu výuky a etiku.
- Seznámit se s odkazem Sókratova vystoupení v Řecké filosofii.

Je to právě Sókratés (470–399 př. n. l.), který otevírá dveře nejvýznamnější periodě řeckého filosofického myšlení. Tuto určují tři největší myslitelé, jaké antika zrodila: Sókratés, jeho žák Platón a Platónův žák Aristotelés. Tito myslitelé ostatně převyšují průměr lidského myšlení a poznání všech dob obecně. V nich se dovršuje řecké myšlení a přesahuje do současnosti. Postupně vytváří základy téměř všech věd: fyziky, biologie, kosmologie, logiky, etiky, politologie, estetiky, pedagogiky, ale také metafyziky čili nauky o obecných příčinách věcí. Toto hlavní období rozkvětu mělo centrum v Athénách, kde jmenovaní tři myslitelé prožili převážnou část života. Jejich filosofie se proto také nazývá „attickou“, začíná vystoupením Sókratovým v druhé polovině 5. st. př. n. l. a končí smrtí Aristotela r. 332 př. n. l. Z hlediska politických dějin Řecka se tedy jedná o období po řecko-perských válkách, post Periklovu dobu, dobu ztráty samostatnosti řeckých městských států a nástupu hegemonie Makedonie – říše Filipa Makedonského a Alexandra Velikého.

Sám Sókratés pravděpodobně nic nenapsal (nebo se žádný z jeho rukopisů nezachoval), proto bádání o něm musí v první řadě vycházet z dochovaných pramenů, jakými jsou Platónovy dialogy, Xenofontův spis Obrana Sókrata, Aristofanova komedie Oblaka. Problémem je, že uvedená díla podávají dosti rozdílný pohled na Sókratův život (pozitivní ocenění u Platóna stojí proti zesměšnění u Aristofana).

Sókratés navazuje na sofistickou reflexi o samotném člověku, ale překonává její relativistické vyznění, **především pokud jde o etiku** (posuzování mravních hodnot a norem). **Jako první objevuje a popisuje vlastní sebereflexi, lidské "svědomí", nazývá jej daimonion – božský hlas. Člověk vedený rozumem k mravní zdatnosti (řec. areté) musí podle něj stát mimo všechnu proměnlivost smyslového světa.** Vázán na věčnou a neměnnou, všeobecně závaznou pravdu.

Je to právě postava Sókratova, o níž lze tvrdit, že stála u zrodu filosofie člověka. Třebaže tento filosof sám nic nenapsal a jeho názory známe jen zprostředkovaně, odvolává se na něj celá filosofická tradice. Sókratem začínají dějiny filosofie, která usiluje o porozumění člověku.

Jan Patočka jako znalec sókratovské filosofie napsal:

„...co to znamená, že jedna z hlavních osob duchovních dějin stojí zde před námi takřka s holýma rukama, bez objektivované doktríny, bez jasného místa v historii, jako viník neméně než žalobce, ale s nesmírným nárokem, že filosofie má být nikoli myšlením světa – nebo aspoň nikoli objektivního univerza na prvním místě – nýbrž myšlením člověka, myšlením, které jej nebere za předmět, nýbrž je nerozlučné od činnosti, myšlením, které je nikoli zrcadlem veškerenstva, nýbrž kusem sebeformujícího, sebevytvářejícího života“ (Patočka, 1991, s. 26).

Vidí Sókrata jako buditele, který „volá lidi k tomu, aby se sami sobě podívali do očí, aby měli nejen smělost žít, ale též vidět, kdo v nich žije; neúprosného odhalovatele, ale nikoli pro hru, nýbrž ze starosti, aby nám podstatné v životě neušlo, to podstatné, co Sókratés označuje slovem *PSYCHÉ*“ (Patočka, 1991, s. 27).

Z předešlého vyplývá, že Sókratés je jedním z prvních filosofů, kteří tvrdí, že pro náš život nestačí získat jen znalosti o přírodě, ale také důsledně poznat sebe sama. „Poznej sám sebe!“ je mottem jeho učení. Sebepoznání je prvním krokem k získání blaženosti a dosažení blaženosti

je smyslem lidské existence na tomto světě. Blaženost (řec. eudaimonia) člověka může být založena jedině na morálních zdatnostech, jež bytostně souvisejí s věděním. Sókratés byl přesvědčen, že věděním je dostatečným popudem ke správnému jednání, neboť by prý nikdo nemohl vědomě konat něco, co považuje za špatné. Sókratovo věděním bylo krajně sebekritické a skromné. Mnohé dochované zápisy jeho dialogů (rozhovorů se svými studenty, stoupenci či odpůrci) zůstávají otevřené, jejich cena je v upozornění na trvalou nedostatečnost věděním. V tom také tkví i smysl známého myslitelova výroku: „Vím, že nic nevím“. Právě toto „skromné věděním“ ho dělí od pozdější křesťanské tradice. Také filosofova metoda výuky se značně liší od křesťanské, Sókratovým prostředkem výuky byl systematicky pojatý hledající dialog, kdežto u Ježíše z Nazaretu a později křesťanských myslitelů bylo základem výuky autoritativní hlásání nezvratných pravd.

Pravděpodobně právě díky dialogickému způsobu předávání svého učení dosáhl toho, že jeho žáci nepřevzali Sókratovu nauku v jednotné formě, ale v několika různých školách, přičemž projevíli značnou nezávislost, osobitost a myšlenkovou originalitu (srov. Hlavinka, 2008, s. 45).

Přestože Sókratés nabádal své spoluobčany k respektování zákonů athénské obce, většina tehdejších mocných se nemohla ubránit obavám ze ztráty autority. Sókratův koncept mravního života vyrůstá z individuálního poznání dobra a zla; rozumnost vedoucí k mravnímu životu je tedy zcela nezávislá na vnějším okolí, náboženských tradicích či na společenských institucích a zákonech.

Byla to právě tato obava ze ztráty autority, která vedla athénskou politickou a soudní elitu k falešnému obvinění Sókrata z bezbožnosti a kažení mládeže. Sókrates byl (zcela dle demokratických zásad) odsouzen nadpoloviční většinou hlasů k trestu smrti otravou jedem. Přestože dostal možnost, aby uprchl a strávil zbytek života ve vyhnanství, přijal svůj trest jako výraz úcty a pokory k zákonům – ovšem s vědomím, že smrtí nic z toho, co je důležité pro duši, neztrácí (srov. Hlavinka, 2008, s. 44).

Shrnutí kapitoly:

Dnešnímu čtenáři Platónových dialogů, v nichž Sókratés často vystupuje jako hlavní mluvčí, může připadat právě tato postava dosti idealizovaná. Ať už jsou její slova autentická, či nikoli, pravdou zůstává, že po více než dvou tisíci letech si uchovávají především v oblasti morálky stále svou platnost.

Úkol:

Popište v duchu Sókratovy filosofie několika větami ideální mravní život.

3 Platón

Cílem této kapitoly je:

- Představit Platóna jako jednoho z nejdůležitějších filosofů všech dob.
- Nastínit klíčové myšlenky jeho dialogů, které ovlivnily životy mnoha generací filosofů.
- Rozlišit Platónovu nauku o státě, o duši, o dobru atd.

Platón (427–347 př. n. l.), vlastním jménem Aristoklés, pocházel z dobře situovaného aristokratického rodu. Studoval matematiku, přírodní filosofii předsókratiků, nauky sofistů, náboženská mystéria atd. Pobýval v Egyptě a na Sicílii. Roku 387 př. n. l. založil vlastní školu Akadémia, která fungovala pod vedením jeho žáků až do roku 529 n. l. Dodnes nejznámější a zároveň nejproblémovější je Platónova nauka o idejích jakožto rozumem nahlédnutelných vzorech pro smyslovou skutečnost. Ideje mají charakter dokonalosti a nepomíjivosti. Tvoří protiklad ke světu smyslových jsoucen majících naopak charakter nedokonalosti a pomíjivosti. Tato jsoucná mají nicméně na idejích svou účast (např. krásné věci na ideji krásna), jinými slovy, ideje se ve věcech odrážejí jako ve svých nápodobách (nedokonalých obrazech). Oba tyto světy je schopna překlenout nesmrtelná lidská duše vedená rozumovým poznáním. V rámci říše idejí existuje jistá hierarchie. **Nejvýše stojí idea Dobra umožňující člověku poznání.** Platón se o ní vyjadřuje dosti nejasně. S ideou Dobra je spjata pravda (jako odkrytost) spolu s jednotou poznávajícího a poznávaného (korespondence nejvyšší složky naší duše – rozumu, který odkrývá to, co je skutečně jsoucí, například onu krásu v krásných věcech).

Pravdivé poznání je u Platóna vždy spojeno s mravní dokonalostí v rámci jednání. **Člověk se ve skutečnosti neučí novým věcem, spíše si postupně rozpomíná na to, co už dříve věděl a podle toho jedná.** Na to, co duše odloučená od těla mohla nahlédnout v říši idejí, si postupně rozpomíná duše vtělená. Vtělená duše je zatížena smyslovostí, tím, co je příbuzné s proměnlivou a nedokonalou hmotnou skutečností. Její poznání není úplné (není dokonalé, nekoresponduje se skutečnými jsoucnými – idejemi). Postupným očišťováním duše od těla prostřednictvím pěstování pravé filosofie (rozumového poznání ve společenství s podobně naladěnými dušemi) se přibližujeme božskému světu idejí, ve kterém již není proměnlivosti, nejasnosti apod. Náš rozum je takto očištěn a my již nemáme strach s pomíjivosti, resp. smrtelnosti našeho dočasného těla. Ani o duši a jejích složkách se Platón nevyjadřuje jednoznačně. Např. v Ústavě popisuje tři složky duše (rozumnost, vznětlivost a žádostivost). Tyto složky potom analogicky převádí na tři společenské třídy v obci (vládce, strážce a pracující).

Platónovo dílo se skládá z přibližně 25 věrohodných dialogů a několika listů. Na Platónovy myšlenky na počátku našeho letopočtu navazuje tzv. novoplatonismus zpracovávající zejména téma jednoty (v návaznosti na ideje) a mnohosti (v návaznosti na svět smyslových jsoucen).

Shrnutí kapitoly:

Platónova filosofie nepřináší žádné jednoznačné teze. Lze říci, že předkládá nadčasové otázky a provokativně na ně odpovídá. Dialogy mají často otevřený konec, jedná se spíše o filosofická dramata, než systematické filosofické spisy. Jednotlivá témata (např. povaha lidské duše) jsou řešena v jednotlivých dialozích různě (jednota duše v dialogu Faidón proti jejímu členění v dialogu Ústava). Záleží přitom na širším kontextu rozmluv Sókrata a jeho společníků (odloučení duše od těla ve Faidónu, analogie duše – obec v Ústavě).

4 Aristotelés

Cílem této kapitoly je:

- Představit Aristotela jako žáka Platóna a zároveň jako samostatného filosofa.
- Vysvětlit systematicčnost a sumárnost Aristotelova díla.
- Nastínit základní myšlenky, které se staly inspiračním zdrojem pro pozdější filosofy.
- Postihnout základy Aristotelovi metafyziky.

Aristotelés (384–322 př. n. l.) pocházel ze Stageiry, narodil se v rodině osobního lékaře makedonského krále. Je znám jako nejvýznamnější Platónův žák a zároveň jeho největší kritik. Stal se vychovatelem Alexandra Velikého. Navštěvoval Akademii přibližně 20 let, po Platónově smrti odešel na ostrov Chalkidiké. Roku 335 př. n. l. se do Athén vrátil a založil vlastní školu – Lykeion. Aristotelova škola se někdy také nazývá peripatetická. Po Alexandrově smrti (323 př. n. l.) obviněn z bezbožnosti, měl být stejně jako Sokrates souzen, ale uprchl z Athén.

Filozofii systematizoval na:

- *Vědy teoretické* – fyzika, metafyzika (jejich cílem je poznání a vědění)
- *Vědy praktické* – politika, etika (jejich cílem je jednání na základě vědění)
- *Vědy poetické* (jejich cílem je vyjádření na základě určité znalosti či dovednosti)

Aristotelovo dílo:

- Všechny vědy, které se zabývají popisem a zkoumáním přírody (fysis), byly ve starověku označovány jako fyzika (...). Do tohoto oboru zkoumání patří například následující spisy: *O vzniku a zániku*, *O nebi*, *O duši*, *O vzniku živočichů*.
- Z pohledu dějin filosofie je Aristotelovým nejvlivnějším dílem *Metafyzika*. Její koncepce je založena na tzv. třetí abstrakci, jež odhlíží od veškeré látky. *Metafyzika* zkoumá jsoucno jako jsoucno a boha (tj. první filosofie + teologie).
- *Organon* je souborem Aristotelových prací věnujících se logice, vedení úsudku.
- Mravní a politické jednání rozebírá Aristoteles například ve spisech *Etika Nikomachova* a *Politika*.
- Oblastem lidské tvorby, jež jsou orientovány navenek, věnuje Aristotelés například spisy *Rétorika* nebo *Poetika* (srov. Hlavinka, 2008, s. 64).

Aristotelés nesouhlasil s Platónovým odloučením všech idejí od světa. Podle něj ideje nejsou nad věcmi ani před věcmi, ale ve věcech samých jako jejich forma. Například duše je v pozici formy a první skutečnosti živé bytosti (oživuje tuto bytost), její tělo je látkou (možností). Podle Aristotela existují 4 příčiny všech jsoucen – příčina látková, tvarová, účinná (působící) a účelová. Pohyb vysvětluje jako přechod z možnosti do uskutečnění. Pohyb je charakterem života. Uskutečněním je pro věc její aktuální podoba, možností je jakákoli její další změna.

Aristotelova etika je založena na myšlence lidské touhy po blaženosti. Tuto touhu považuje za zcela přirozenou. Tvrdí, že všichni lidé od přirozenosti touží po blaženosti. Pravá blaženost spočívá v osvojení si morální zdatností, nejvyšší zdatností je dobro a spravedlnost. **Etický život lze prožít jen ve společenství s druhými.** Proto Aristotelés tvrdí, že člověk je stvořen pro společnost. Člověk je tvorem od přirozenosti společenským (řec. zoon fysei politikon).

Shrnutí kapitoly:

Aristotelova filosofie je v porovnání s Platónovou systematičtější. V mnoha oblastech je Aristotelés inovativním myslitelem (např. logika), naopak některá témata rozpracovává s ohledem na dřívější nauky (např. teorie o duši). Oproti Platónovi uznával platnost smyslového poznání, které stojí v počátku poznávacího procesu vůbec.

Úkol:

Dokážete postihnout hlavní podobnosti a rozdíly ve filosofii Platóna a Aristotela?

5 Helénismus

Cílem této kapitoly je:

- Obeznámit s nejdůležitějšími filosofickými směry období helénismu.
- Postihnout shody a rozdíly mezi stoicismem, epikureismem a skepticismem.
- Představit zakladatele výše uvedených směrů a ústřední osobnosti helénistické filosofie.
- Postihnout shody a rozdíly mezi Akademickým platonismem a novoplatonismem.

Ačkoli je třetí období řecké filosofie dějinně nejdelší, zahrnující období od Aristotelovy smrti přes úpadek řecké samostatnosti, nástup římské hegemonie v egejské oblasti, působení Ježíše Krista a jeho následovníků, vznik křesťanských obcí v římské říši, až po konečný rozpad Říše římské v 5. st. po Kr., nepřevyšuje originalitou ani hloubkou předcházející období. Vyznačuje se odklonem od přírodního bádání. **Nicméně člověku a etice dále věnují pozornost především stoikové a epikurejci – dvě nejznámější školy tohoto věku.**

5.1 Stoicismus

Název je odvozen od sousloví "stoa poikilé" označujícího sloupořadí vyzdobené malbami slavného malíře Polygnota, kde se koncem 4. st. př. n. l. začal procházet a hovořit o filosofii Zénón z Kitia se svými žáky.

Zénón z Kitia (333/32 – 262/61 př. n. l.)

Pocházel z kyperského města Kition. Asi ve 22 letech se dostal do Athén. Původně byl obchodníkem – dopravoval z Fénicie purpurové látky, jeho loď ztroskotala u Athén. Později prohlásil ztroskotání své lodě za štěstí. V Athénách se seznámil s filosofií (Xenofónovy *Vzpomínky na Sókrata*). Kolem roku 301 př. n. l. začal v Malovaném sloupořadí vést filosofické hovory. Již za svého života byl velmi ctěn – dostalo se mu mnoha poct (v Athénách dostal klíče od hradeb, zlatý věnec a postavili mu bronzovou sochu)

Spisy: *Stát, O přirozenosti člověka, O vášních, O podstatě, O ctnostech* – zachovaly se pouze zlomky, ale je jich velké množství.

Dělení stoické filosofie: logika, fyzika a etika.

Rozdělení filosofie však neznamená, že ji tvoří tři nesouvisející okruhy problémů. Naopak stoický systém je výrazně provázaný, tvoří kompaktní celek. Rozlišení na tři části je spíše záležitostí vedení studia, než samotné filosofie. Stoický mudrc jako nejvyšší ideál stoické filosofie se nutně vyznačuje vysokou kompetentností ve všech částech filosofie.

Používaná přirovnání pro jednotlivé složky stoické filosofie (živý organismus: kosti a šlachy = logika, mozek = etika, svaly a krev = fyzika; ovocný sad: ohrazení či oplocení = logika, stromy = fyzika, plody = etika) naznačují, že žádná z jednotlivých disciplín není rozhodující nebo důležitější než disciplíny ostatní.

Podle Longa (Long, 2003, s. 153) stoická přirovnání poukazují na fakt, že filosofie je organickým celkem, jehož jednotlivé části spolu neoddělitelně souvisejí a nemohou existovat nezávisle na sobě. Vzájemnou provázanost různých úrovní reality a z toho plynoucí provázanost jednotlivých filosofických disciplín zdůrazňuje Long i na straně 253: *"Zákony světového celku se manifestují v přísném kauzálním nexu. Stoik v úloze přírodního filosofa popisuje působnost tohoto systému, v úloze logika rozebírá, co o něm lze vypovědět a jaké jsou pravdy, k nimž tento systém zavazuje, a v úloze filosofa – moralisty zkoumá důsledky, které to má pro lidské blaho a jednání."*

Logika

Zahrnuje dialektiku – nauku o argumentaci a tedy logiku v našem smyslu, teorii poznání (noetiku), lingvistické disciplíny jako rétoriku a gramatiku.

Dialektika (logika v moderním smyslu)

Stoická logika navazuje na Aristotelovu sylogistiku a zároveň ji rozšiřuje o složené úsudkové formy. Originalita a hloubka tohoto pojetí může být doložena faktem, že na tuto úsudkovou práci s proměnnými výroky, kterou rozpracoval především Chrysippos, navázala až moderní výroková logika (Hlavinka, 2008, s. 76).

Teorie poznání

Oproti skeptikům obhájí stoická noetika existenci poznávací jistoty. Stoikové vycházeli ze smyslového poznání. Smyslové vjemy jsou pro člověka prvním poznáním - duše po narození neobsahuje žádné poznatky. Pojmy vznikají až zobecněním podobných smyslových vjemů. Existuje určitá představa, která je zprostředkována smysly a věrohodně otiskuje vnější předmět v duši. Pro takovou představu zavedl Zénón výraz katalepsis – uchopení, jedná se o smyslový vjem spojený s jistým pochopením věci. Kataléptická představa je věrohodná sama o sobě - bez přispění rozumu. Je otiskem předmětu v duši - podobně jako otisk pečeti v pečeti vosku.

Fyzika

Pojímána jako spekulativní či teoretická disciplína. Snažila se uchopit rozumovou podstatu světa - zahrnovala různé disciplíny (jako např. biologii, psychologii a teologii). Vycházela z objevů soudobých vědců - ovšem sama nebyla empirickou vědou. Oponenti jí vyčítali, že nebrala v potaz některá vědecká zjištění. Každé těleso je utvářeno dvěma principy: pasivním (látka - bez formy, ale kdykoli zformovatelná) a aktivním (tím je logos, světový řád, rozum). Svět je jeden, jeho prvním živlem je oheň. Z živlů vzniká konkrétní smyslový hmotný svět (inspirace - Milétané, Hérakleitos). Živly nejsou věčné - zanikají zároveň se světem. Zénón předpovídá zánik světa ve světovém požáru (ekpyrosis) jako přirozený výsledek a završení účelného vývoje. Potom se z jeho popela zrodí nový svět. Protože i tento svět bude stvořen stejným dokonalým logem jako svět předchozí, bude i on totožný, shodný do posledního detailu se světem předchozím.

Etika

Stoická etika je založena na přesvědčení, že nejvyšší blaho člověka spočívá ve vedení ctnostného života. Ctnosti se dosahuje životem vedeným ve shodě s přírodou. Cílem moudrého života je dosažení rovnováhy čtyř platónských zdatností: rozumnosti, statečnosti, uměřenosti, spravedlnosti. Teprve díky nim se člověk stává svobodným a blaženým. Stoická etika předpokládá fyziku, ta zprostředkovávala porozumění racionální struktuře a dobru světa, místě jednotlivce v něm. Úkolem člověka je žít ve shodě s přírodou tj. s vlastní přirozeností. Příroda, jež je utvářena a řízena božským *logem*, je nejenom skutečností, ale i hodnotou a vzorem (vzhledem k její božské podstatě). Moudrý člověk má uznat její dokonalost a nevzpírat se jí. Podstatou božské prozřetelnosti je rozum, na němž má člověk (lidská přirozenost) svůj podíl. Fyzika (a s ní i logika) je tedy pro správný lidský život naprosto nepostradatelná.

Vlastnosti stoického mudrce:

„To, jak si lidé všeobecně představují filosofa, jako člověka vyrovnaného, ničím nevyrušitelného, k veřejnému životu skeptického se stahujícího a po statcích se nehonícího, to je právě teprve filosof epikurejský a zejména stoický“ (Bondy, 1994, s. 122).

5.2 Epikúreismus

Epikúreismus vychází z učení Epikúra ze Samu, jenž založil svou filosofickou školu v Athénách kolem roku 306 př. n. l. Svou etiku zakládal na principech sensualismu a materialismu, tedy principech, které převažují i v dnešní společnosti. Spatřoval blaho člověka v uvážlivě volené a nerušeně prožívané slasti, kterou je pro moudrého člověka ničím neotřesitelný klid duše (ataraxie), jehož lze dosáhnout, překoná-li člověk strach ze života i ze smrti a stane se tak vnitřně svobodným.

Epikúros ze Samu (341–270 př. n. l.)

Narodil se na egejském ostrově Samos. Byl synem Athénana Neokla – byl athénským občanem – proto mohl vlastnit půdu v Athénách, kde později založil svou hlavní školu. Na Samu byl žákem platonika Pamfila – části jeho filosofie lze vnímat jako reakci na platonismus. Jeho dalším učitelem byl Nausifanés, přívrženec Démokritovy atomistické nauky – možná v reakci na něj přetvořil atomistickou tradici. Epikúros se prohlašoval za samouka – tím popíral vliv svých učitelů – Pamfila a Nausifana. Obdivoval skeptika Pyrrhóna, možná přijal z Pyrrhónova modelu praktického jednání ideál klidu, který se stal hlavním cílem v jeho vlastním etickém systému.

Spisy: Napsal velké množství textů – dochovalo se pouze několik krátkých děl spolu se zlomky jiných autorů a s velkým počtem sekundárních svědectví. Například dílo *O přírodě*, z něhož se dochovaly pouze fragmenty, bylo jeho hlavním dílem, psaným v 37 knihách řadu let a zahrnujícím mnohem širší než pouze fyzikální témata.

Fyzika a noetika

Vjem je dle Epikúra základní předpoklad pravdy. Mínění je pravdivé, pokud je založeno na vjemech (senzualismus). Z povrchu věcí se uvolňují atomy, které v hmotné duši vytvářejí svým otiskováním obraz světa. Duše je složena z velmi jemných atomů (viz předsókratičtí atomisté). Fyzika – upravený Démokritův atomismus – nově Epikúros uvažuje tíži atomů, jejich odchylku (pohyb atomu, který není determinován předcházejícím kauzálním řetězcem srážek atomů) a části (minima – jejich počet a uspořádání ovlivňuje velikost a tvar atomů). Existují pouze atomy a prázdný prostor, ve kterém se pohybují.

Psychologie

Dle epikúrejců je duše složena z velmi jemných atomů. Rozprostírá se v celém těle, ale její centrum je v hrudi. Tělo podmiňuje trvání duše → po smrti se atomy duše rozptylují, ta přestává existovat → tělo ztrácí schopnost vnímat počítky, vjemy.

Kritická skepse

Navazuje na sókratovské školy. Základním stanoviskem je teze o nepoznatelnosti pravdivé povahy světa. Hlavním motivem skepticismu je pochybování, vědomí chybnosti úsudku. Pravdivého vědění o tomto světě nemůžeme dosáhnout → nevytvářejme si unáhlený úsudek

5.3 Pyrrhónská skeptická škola

Pyrrhón z Élidy (360–270 př. n. l.)

Zpochybňoval možnost poznání věcí takových, jaké opravdu jsou. Vypovídat je možné pouze o subjektivních pocitech. Je nutné zbavit se ukvapených úsudků (provést tzv. epoché) → dosáhnout osvobození od vášní, zaujetí → uvedení do vyrovnaného duševního stavu, stavu

blaženosti, neochvějného duševního klidu (ataraxiá). Mezi základní překážky poznání řadili skeptici: rozdílnost živých bytostí, rozdílnost lidí, odlišnost smyslových orgánů, rozdílnost subjektivních stavů, různost výchovy, zvyků, mravů, náboženských a filosofických názorů atd.

5.4 Novoplatonismus

Dosti různorodý filosofický směr, který je neoddělitelně spojen s Platónem. Za nejvýznamnějšího představitele je považován **Plótínos** (3. st. n. l.). Jeho učitelem se stal **Ammonios Sakka** sídlící v Alexandrii. Plótínos svým vzhledem a vystupováním působil dojmem asketického mnicha. Kromě Platónových dialogů čerpal inspiraci také z egyptské mystiky. Založil školu v Římě. Plótínova filosofická terminologie se stala základem pro učení raných křesťanů.

Základní problém: „Jak z jednoho mohou vzniknout jednotliviny?“ Plótínos přichází s originálním řešením dané otázky v rámci teorie emanace – "vyvěrání" z jednotného principu Jedna odloučeného od světa jednotlivých jsoucen tím, že má dokonalé bytí. Z dokonalosti a přeplněnosti tohoto Jedna se v bezčasém horizontu následkem přetékání tvoří jsoucna. Prvním z nich je Duch schopný v sebereflexi nahlédnout svůj původ. Tímto sebereflektujícím náhledem zároveň touží po návratu k původní jednotě. Součástí Ducha je svět idejí v Platónském smyslu. Dalším (nižším) odrazem Ducha je duše. Ta ve spojení s tělem plodí hmotu (ve skutečnosti nejsoucí) jakožto negaci původního Jedna. Nicméně také pro vtělenou duši platí imanentní (vnitřní) touha po návratu k Jednu, jako zdroji skutečného (ideje) i zdánlivého (smyslová jsoucna) bytí. Důležitý přitom není jen rozumový náhled, ale také hlubší (mystická) zkušenost jednoty v mnohosti. Plótínovo učení sepsal a vydal pod názvem *Enneady* jeho žák **Porfyrios**.

Shrnutí kapitoly:

Filosofii tohoto období můžeme souhrnně nazvat „poaristotelskou“. Tato epocha lidského myšlení na počátku šestého století postupně vymizela z dějin a byla nahrazena filosofií křesťanských církevních otců, tzv. patristikou. Ale křesťanství, tak jako celá evropsko-americká kulturní tradice, v ní má své kořeny a neustále se k ní v dějinách vrací, reflektuje ji a konfrontuje se s ní. Ne nadarmo totiž každé dějiny filosofie začínají výkladem filosofie řecké.

6 Křesťanská filosofie

Cílem této kapitoly je:

- Seznámit studenty s nejdůležitějšími řešenými problémy raně středověké filosofie.
- Objasnit vztah mezi filosofií a teologií.
- Objasnit vliv křesťanství na vývoj vědy a vzdělání ve středověké Evropě.
- Prezentovat názory hlavních představitelů středověké filosofie a etiky.

Mnozí myslitelé stavěli řecké myšlení vůči křesťanskému do jakési opozice, a sice především kladli důraz na jejich protikladný charakter v pojmání kosmu i člověka. Mezi ně patří i významný český teolog Dominik Pecka, který komentuje *vítězství evangelia nad starověkým pohanským světem* až poeticky: „*Po vítězství evangelia byly na základech mnohých pohanských svatyní vybudovány chrámy křesťanské: památkem té změny je například chrám Panny Marie postavený na místě bývalé svatyně Minerviny v Římě a dodnes Santa Maria sopra Minerva – Panna Maria nad Minervou nazývaný. Podobně i v oboru myšlenkovém použila křesťanská moudrost zdiva, které vybudovali antičtí filosofové. I křesťanská filosofie je Santa Maria sopra Minerva. Nezhaslo věčné světlo, jež plálo ve svatyni Minervině, ale počalo se žít čistším olejem, a melancholická sova řecké vědy ustoupila zářící holubici novozákonní*“ (Pecka, 1970, s. 147).

Na druhou stranu například jiný český myslitel Egon Bondy (1993) se zamýšlí vůbec nad termínem „křesťanská filosofie“, neboť ji vidí ve stínu křesťanské teologie a její úlohu, jak popisovali již i myslitelé středověku, vnímá jako roli služebnice, nebo jako nástroj, který má sloužit k objasňování teologických problémů a dogmat, které nesmí vyvrátit ani překročit (Bondy, 1993, s. 28).

6.1 Patristika

Křesťanští myslitelé, kteří položili základy křesťanského pohledu na svět, byli už ve své době impozantními osobnostmi, proto o tomto období hovoříme jako o období působení tzv. církevních otců, tedy jako o **období patristiky** – od latinského páter = otec.

Tato perioda sahá od apoštolské doby asi do r. 800. Nejvýznamnějšími představiteli této epochy jsou jistě Boethius a především Augustinus Aurelius, nebo-li sv. Augustin (více viz. např. Hlavinka, 2008, s. 93–101).

Po ní následuje druhé středověké období – **scholastika** – odvozena od názvu scholastici, užívaného nejprve pro učitele ve škole, pak pro misionáře a nakonec pro církevní učitele obecně. Scholastika sahá od r. 800 či 1 000, tedy od tzv. karolínské renesance až po konec středověku někdy kolem r. 1500. Tím nejcharakterističtější, co se v tomto období událo z hlediska školství a vzdělanosti je jistě vznik univerzit po celé křesťanské Evropě.

Vrcholná scholastika sebou přinesla dokonalé zformování středověké křesťanské filozofie, především v dílech Alberta Velikého a Tomáše Akvinského.

Křesťanství se zrodilo z židovství. Ježíš i apoštolové (Ježíšem vyvolení učedníci) byli Židé. Židé očekávají příchod toho, kdo zastoupí Jahveho a zřídí na zemi království boží. Tento je v proroctvích nazýván Pomazaným – hebrejsky Mesiáš, řecky Christos. Pomazání bývali králové na znamení svého vyvolení a svého poslání. Věřilo se tedy, že Vyvolený bude z královského rodu. Kdo hlásal Boží království stál tedy jasně před otázkou: „*Jsi ty mesiáš?*“. Ježíš na ni nikdy neodpověděl přímo, ale pouze formou podobenství. Ježíš například v Janově evangeliu tvrdí: „*Já jsem chléb života. 6.35. Já jsem světlo světa. 8.12.; 9.5. Já jsem*

dvěře... 10.7. Já jsem dobrý pastýř. 10.11. Já jsem vzkříšení i život. 11.25. Já jsem ta cesta, pravda i život 14.6. Já jsem ten vinný kmen pravý. 15.1. “

Na počátku ustanovení jednotné věrouky křesťany čekal nelehký úkol – zodpovědět otázku po existenci **Ježíše Krista**. Je Bůh nebo člověk? Židovství je **monoteistické**. Řecko již bylo filosofy jako byl Aristotelés či Platón připraveno na monoteismus. Co tedy teď se zřejmým boho-člověkem? Je první nehybný hybatel (Aristotelés) židovským bohem? Všichni Židé očekávali **Mesiáše**, Syna Božího, krále, který založí říši trvalého a univerzálního míru. Žádná kniha Starého zákona se nezabývala spekulacemi o vztahu mezi Bohem a Mesiášem. Povelikonoční zvěst vyznává (křesťané věří v Ježíšovo vzkříšení ve „Velkou noc“ – noc před zmrtvýchvstáním), že Bůh vyvýšil Ukřižovaného po své pravici a že mu předal vše, tak že je jediný „**kyrios**“ (Pán). Pro nežidy nadhodilo vyznání Ježíše jako Syna Božího nutně otázku, jak je to slučitelné s monoteismem: jako poslední princip veškeré skutečnosti mohl být bůh jen jeden; Ježíš byl tedy tento jeden bůh, nebo byl jen člověk, anebo byl něco mezi tím? Tuto otázku klade již **Janovo evangelium** (je pravděpodobně o více než generaci mladší než tři další, vzniklé v období prvních církevních komunit). Jestliže byl Kristus bohem stejně jako Otec, musel být také věčný. Jak se to srovnává s jeho lidstvím – s jeho narozením a vývojem? Jan (jeho evangelium se říká také „filosofické“) si pomáhá výrazem „**logos**“: syn přebýval od věčnosti u svého otce jako nevyslovené „**logos**“ (slovo, řád, smysl, zákon) v Duchu, jeho vyslovením nezískává ani neztrácí nic na plnosti, stává se pouze pro „druhé“ tělem tzn. smyslově viditelným a názorným. Proto Jan začíná mystickým: „**Na počátku bylo slovo. ...**“ (Jan 1.1) V tomto prvotním období křesťanských dějin, které bylo ostatně politicky i myšlenkově bouřlivé, bylo pro křesťanské učence prvotní objasnit postavu Ježíše Krista – tedy problém christologie – s ní pak souvisí otázky Trojice, vše ostatní (etika, antropologie, otázky spasení) ustupuje do pozadí.

Koncil, který se sešel r. 325 v Niceji a jehož se účastnili také někteří církevní otcové, formuloval dodnes závazné křesťanské Vyznání víry, které začíná: „**Věříme v jednoho Boha, Otce všemohoucího, stvořitele všeho viditelného a neviditelného, a v jednoho Pána, Ježíše Krista, Syna Božího, jenž se zrodil z Otce, jednorozený, to znamená z podstaty Otce, Bůh z Boha, světlo ze světla, pravý Bůh z pravého Boha, zrozený, nestvořený, jedné podstaty s Otcem ...**“

Lidé tehdejší doby nebyli hloupější než dnes. Jak upozorňuje Egon Bondy (1993, s. 31), jelikož chtěli věřit, nemohli a nechtěli tento kardinální problém nechat být, hledali v Kristově božství záchranu své víry. Můžeme tedy shrnout, že filosofické výklady na počátcích formování nového, křesťanského názoru na svět směřují v období patristiky k základnímu cíli: sladit víru a s ní spojené údaje a myšlenky z Bible s filosofickým výkladem člověka a světa, tedy s rozumem.

6.2 Scholastika

Počátky scholastiky, druhé epochy dějin středověkého myšlení, souvisí se znovusjednocením Evropy v době Karla Velikého kolem roku 800, nicméně obecně se uvádí přelom tisíciletí až 11. století. Třebaže Karlova říše po jeho smrti dlouho nepřetržovala, politické sjednocení Evropy nebylo tím nejdůležitějším, co přinesla. To, co přetrvalo, bylo sjednocení ve sféře duchovní a kulturní. Vše, co následovalo, rozšíření německy mluvícího obyvatelstva na slovanský východ, dominantní postavení na jedné straně císařství a na druhé papežství, jejich soupeření, které vyplňuje celý středověk, převážně náboženský a duchovní charakter středověké kultury – to všechno má svůj prvotní základ – duchovní zrod – v období, jež historikové nazývají tzv. „karolínskou renesancí“, tedy v době, kdy byly znovu oživeny a shromažďovány prvky klasické i patristické tradice. „*V obecném slova smyslu nazýváme renesanci to období rozvoje*

evropské kultury, které skrze úsilí o poznání a zhodnocení pokladů antické vzdělanosti samo výrazně přispělo k obohacení umění, literatury a vědění a představovalo i emancipaci sociální a politickou“ (Floss, 1994, s. 54).

Duchovní a společenské jednotě západní Evropy v období karolínské renesance odpovídala i jednota filosofie. Země, ze kterých se skládalo jádro západní Evropy: Německo, Francie, Itálie a Velká Británie s Irskem tvořily, aniž by si to jistě plně uvědomovaly, jednotu křesťanského světa. Jednotu vědy a filosofie vyjadřovala také jednota používaného jazyka – tedy latiny. Všechna vědecká či filosofická díla byla sepsána latinsky, a po jejich rozšíření jim bylo ihned v celé Evropě rozuměno.

Na předních vysokých školách vzniklých v Paříži (Sorbonna), Oxfordu či Cambridgi a severní Itálii (Padova, Boloň) se učilo latinsky. Jednotlivý učenec nebyl nijak vázán na svou vlast. Filosofie tohoto období se praktikuje ve vyučování a výchově duchovenstva v klášterních školách. „Scholastika“ se dá také přeložit jako školní nauka.

Scholastika navazuje na patristiku, ale liší se od ní tím, že usiluje o systematizaci a o racionální uchopení a výklad víry. Vychází ze studia tradičních církevních autorit: Písma, tradice, výnosů koncilů a papežů, z díla církevních otců, od doby Tomáše Akvinského pak také např. i z Aristotela. „Základním krédem celé scholastiky může být Augustinův výrok o víře jako o rozvoji myšlení založeném na zásadním přitakání evangeliu“ (Kol. autorů (Floss, K.), 1995, s. 372). Nejednalo se o to, aby hledala pravdu, protože pravda je již dána zjevenou pravdou spásy, ale má být pouze prostřednictvím rozumového myšlení, tedy prostřednictvím filosofie, zdůvodněna a vyložena. Scholastické učení tak má převážně teoretickou povahu, odklání se od empirie, základním pramenem pro scholastiku jsou texty autorit, které komentují. (Tento převládající typ učení a myšlení významné osobnosti, ale pouze jednotlivci, jako byli např. R. Bacon nebo Albert Veliký, překračují.) Charakteristická je pro scholastiku její metoda ovlivněná požadavky škol. Základ tvořily přednášky, doplňovala je cvičení, v přednáškách se většinou komentoval tradici ověřený text a ve cvičeních byl tento prověřován tradiční sbírkou otázek a jejich řešení – tzv. disputací. Disputace měly pevnou logickou i terminologickou podobu, nejdříve se k ověřované tezi snesly argumenty proti ní, ale vzápětí (s použitím církevních autorit) následoval pozitivní systematický výklad této teze. Námitky vůči tezi byly vyvráceny a teze potvrzena. **To, co pro víru již bylo nezvratnou pravdou, měla scholastická filosofie rozumově odůvodňovat a objasňovat.**

Scholastické období ve filosofii můžeme členit minimálně na scholastiku ranou, vrcholnou a pozdní. Mezi významné filosofy rané scholastiky patří Anselm z Canterbury nebo Petr Abaelard, ten proslul především svým vlivem na tzv. spor o univerzálie – což byla nejrozsáhlejší scholastická disputace, která vstupovala do všech scholastických škol. Vrcholná scholastika čerpá již více z antické tradice, především Aristotela, je charakterizována vznikem a rozvojem prvních univerzit v Evropě (1150 Paříž, 1167 Oxford atd.) a také aktivitou nových církevních řádů: dominikánů a františkánů. Nejvýznamnějšími filosofy této epochy jsou Albert Veliký a Tomáš Akvinský. **Tomáš Akvinský** jako nejvýznamnější představitel vrcholné scholastiky a zakladatel katolické teologie dnešního typu, navazoval především na Aristotela. Tomáš se pokusil vypracovat řešení všech základních otázek, jež křesťan jeho doby mohl položit. Proto také jeho díla nesou název sumy: *Suma teologická*, *Suma proti pohanům*. Tomáš dovršil a zocelil dílo, které započal již Albert Veliký. Adaptoval Aristotela pro potřeby křesťanského světa a radikálně vymezil racionální vědění a víru tak, aby mezi nimi pro dlouhé období evropských dějin vznikl soulad. Podle Tomáše existuje zákonitě uspořádaná říše skutečnosti a je v moci člověka tuto říši poznat. Můžeme tedy pravdivě a objektivně soudit a poznávat svět, jenž nás obklopuje. Z toho také vyplývá, že mezi věděním a vírou nemůže být nikdy rozpor. Křesťanská dogmata sice rozum dosud přesahují, ale nemohou být proti němu. **Pravda je jedna a táž provždy, neboť pochází od Boha, vždyť Bůh je stvořitel a svět stvořil i s jeho zákonitostmi. Filosofie může pomáhat vést lidský rozum k poznání tohoto**

kauzálně uspořádaného světa. Může sloužit jako nástroj výhradně k teologickým čili nejvyšším účelům. Z tohoto důvodu je přirozené, že poznání Boha a jeho existenci lze dokázat rozumem (podrobně viz Tretera, 2006, s. 225–227).

Intelekt vede člověka i v jeho jednání. Vede jej k mravnosti, neboť dobro je člověku přirozené. Co je proti rozumu, je také proti přirozenosti člověka. Tomášova etika, praktická filosofie, se zakládá na myšlence, že člověk, coby tvor mající rozum, má vědět, čemu má věřit či v co má věřit, vědět, co má žádat, a vědět, co má činit. Předpokladem mravního jednání je tak svobodná vůle. Dobrým člověkem je ten, kdo má dobrou vůli činit dobro.

Ke čtyřem tradičním antickým ctnostem (rozumnost, statečnost, uměřenost a spravedlnost) připojuje Tomáš tři **křesťanské ctnosti: víru, lásku a naději**. Tyto jsou dodnes považovány za nejvyšší křesťanské ctnosti a patří k základu křesťanské mravnosti stejně jako dodržování desatera Božích přikázání.

Podobně jako Aristotelés, také Tomáš považuje člověka za tvora společenského – zoón politikon – začleněného do života společnosti a státu. Zde počíná důraz na křesťanskou sounáležitost. „*Není možné, aby člověk byl dobrý, jestliže by neměl správný vztah ke společnému dobru. Čím více se ctnost vztahuje ke společnému dobru, tím je vyšší*“ (Störig, 1996, s. 191).

Význam díla Tomáše Akvinského je nepochybný. Dodnes je ve filosofii a teologii živé duchovní hnutí obecně nazývané **tomismus** či **novotomismus**, učení, jež prožilo svou renesanci na konci 19. a začátku 20. století.

Pozdní scholastika se obrací více k empirii a odpoutává se od komentování autorit, začíná se v ní také měnit vztah teologie a filosofie, mezi těmito scholastiky jmenujme alespoň Williama Ockhama (více in Kol. autorů (Floss, K.), 1995, s. 372–373).

Shrnutí kapitoly:

Na jedné straně raná křesťanská filosofie rozvíjí úvahy o důležitosti individuálního vývoje člověka nejen stran rozumu, ale také citu vůči oblasti nadindividuální (božské). Na druhé straně často zkresluje v novém paradigmatu stvořitelského božího aktu z nicoty úvahy předchozích myslitelů. Ve středověku byl člověk postaven do středu stvoření a ve vztahu k Bohu byl chápán jako osoba pověřená úkolem svobodně dosvědčit velikost Božího díla. Zároveň však byla často opomíjena jeho spjatost s přírodními procesy a tím nepřímo marginalizován jeho vezdejší život vůči životu na onom světě. Vrcholné období středověké filosofie je charakteristické snahou o řešení komplikovaného vztahu mezi vírou a rozumem. Nelze se však domnívat, že by si tohoto vztahu nebyli vědomi myslitelé předchozích dob. Nedokázali jej však s precizností scholastice vlastní tematizovat a zařadit do ucelených myšlenkových systémů. Otázkou zůstává, zda je takto pojatá relace víra – rozum stále živoucí, nebo pouze spekulativně strnulá.

7 Renesance a humanismus

Cílem této kapitoly je:

- Představit základní filosofické problémy raně novověké společnosti.
- Vyasnit pojmy renesance a humanismus.
- Nastínit zásadní rozdíly mezi vzděláváním ve středověku, středověkou filosofií a novověkou filosofií a vzděláváním.
- Rozvinout se čtenářem kritickou reflexi cesty k sebevědomí svobodného člověka přes labyrint renesančních zkoušek.

Počátek novověku je kulturně i historicky spojen s příchodem renesance, kdy probíhá ve filosofii tzv. obrat k subjektu. V celém starověku a středověku převládalo objektivní myšlení a člověk žil ve vědomí svého neproblematického postavení v celku jsoucna. Nyní začínají převažovat koncepce myšlení subjektivního. Konstituování lidského subjektu souvisí s předmětným charakterem lidského myšlení a jednání. Subjekt se vymezuje vždy vůči nějakému předmětu (objektu). Předmět ve smyslu objektu vzniká teprve tam, kde se člověk stává subjektem, kde se identifikuje jako myslící já. To je zásadní proměna v pojmání člověka. Tato proměna souvisí s pronikavými změnami v lidské společnosti na přechodu ze středověku do novověku, tedy dějinně-společenskými událostmi 15. století. Novověké myšlení již není sumární a systematické, ale kriticko-empirické, nebo se takové alespoň snaží být. Humanismus člověku přinesl nový životní pocit, který se obrací k člověku na tomto světě, navazuje a oprašuje starou antickou, klasickou kulturu a činí z jejího výkladu ideální normu lidského života a duchovního vzdělání; to často vede k obratu od nadpřirozena k přirozenosti, od transcendence k imanenci. V reformaci se navíc rozpadá jednota víry. Bezpečí jedné víry západního civilizačního okruhu a jediného církevního společenství je pryč. Pokrok v oblasti vědy a techniky spolu s chaosem rozpadu západní jednoty způsobil převratnou změnu celkového obrazu světa a svět musel prožít svůj tzv. kopernikánský obrat (zeměpisné objevy – Kolumbus, Vasco da Gama, Magalhaes; perspektivní malířství; rozvoj astronomie – Koperník, Kepler, Galileo Galilei atd.).

Zájem o antiku je v tomto období prohlouben a oživen zcela novým způsobem, původci nového hnutí – humanismu vytyčili ideál vzdělání, který byl orientován antikou, vzdělání čistě lidského a nikoli teologického. Byli to humanisté jako **Petrarca** (1304-1374) nebo jeho současník **Boccaccio** (srov. Störig, 1996, s. 207).

Změna náhledu na svět a život v něm úzce souvisela s pohledem na úlohu člověka ve světě. Země již nebyla středem vesmíru. Byl vrcholem stvoření nadále člověk? Lidská orientace a bezpečí jasně uspořádaného universa se vytratilo. Člověk ve vesmíru již neměl žádné zajištěné stanoviště. Objektivní skutečnost mu odtud již nezaručuje smysl a místo jeho bytí. To, co je objektivně poznáváno, se zdá být otřeseno v základech. Člověk hledá nové zakotvení své objektivní, svého poznání, a tedy i sebe sama a pátrá po smyslu svého života.

V 15. a 16. století bylo lidstvo obdařeno jedinečnou řadou tvůrčích génů. Vedle již zmíněných literátů a přírodovědců to jsou především italští malíři a sochaři: Botticelli, Rafael, Tizian, Michelangelo, Leonardo da Vinci a další. Nebo například Španěl Cervantes, případně Němci Dürer, Cranach, Holbein. Opominout nelze ani náboženské reformátory: Luthera, Kalvína, Zwingliho nebo sv. Ignáce z Loyoly (srov. Störig, 1996, s. 208).

Ve filosofii humanisté podnikli řadu pokusů probudit k novému životu antické systémy v jejich pravé (teologii neovlivněné) podobě. Nejdůležitější z těchto pokusů navazoval na Platóna. Po dobytí Cařihradu Turky 1453 prchali byzantští vzdělanci do Itálie a podpořili zde nové řecko-latinské překlady klasiků. Mezi prvními byl i **Georgios Gemistos Plethón**, nadšený ctitel Platóna, podle něhož si vytvořil své přízvisko. Svými přednáškami získal vládce Florencie

Cosima Medicejského – mecenáše umění – a založil za jeho pomoci nedaleko novou Akadémií, která měla být pokračováním staré Akademie athénské. Odtud vzešel další učenec **Marsilio Ficino** (1433-1499), který znamenitě přeložil do latiny dílo Paltóna i Plótína. Poutem světa je podle něj láska, která se ve světě zjevuje v podobě krásy. V hierarchii jsoucího je nejvýše Bůh a člověk se mu připodobňuje svou tvůrčí činností a aktem lásky. Nebo například Laurentius Valla, který proslul komentáři k dílu Cicerona (srov. Störig, 1996, s. 207). Dalším představitelem humanismu je **Pico della Mirandola**, autor spisu Řeč o důstojnosti člověka. Pro něj člověk stojí mimo hierarchii světa, volí si své místo. Může se povznést k Bohu, ale může i klesnout dolů pod lidskou důstojnost. Člověk je svobodný a odpovědný za svou volbu.

Zájem o Aristotela nebylo třeba znovu probouzet, protože jeho dílo zůstalo od časů Tomáše Akvinského stále živé. V renesanci se však setkáváme se snahou očistit Aristotela od scholastického výkladu a vyložit jej nezáužatě (**Pietro Pomponazzi**). Rozmanité snahy o obnovu antických systémů nepřinesly v podstatě žádné tvůrčí myšlenky, které by poukazovaly do budoucnosti. Hlavní zásluhou tehdejších myslitelů je podle Störiga, že řeckou a římskou filosofii prozkoumali poprvé nezáužatě, v její světské podobě. Tak ukázali své době i následujícím generacím, odkud mohou čerpat nové tvůrčí impulzy.

Duch této doby se ostře zrcadlí v díle myslitele, který obvykle není počítán mezi filosofy. Prokázal, že je nezávislým myslitelem vysoké úrovně. **Michel de Montaigne** studiem, cestami a veřejnou činností získal hlubokou znalost světa a lidí, kterou zvěčnil ve svých Esejích a Cestovním deníku. V centru právě jeho myšlení stojí nezávislý a svobodný člověk, vládnoucí kritickým rozumem a osvobozený od předsudků – člověk renesanční. Jeho dílo – hloubka myšlenek a literární genialita – je dodnes poutavé (srov. Störig, 1996, s. 208-209).

Novověk prosazuje tzv. subjekt-objektové myšlení. Dochází k odvratu od zařazení člověka do řádu světa a svět je naopak zkoumán a hodnocen jen s poukazem k tomu, jaký vztah má k člověku. Jde o to, že celek světa je zbaven charakteru živoucího organismu, novověk naopak přichází s představou světa jako mechanismu, tedy stroje. Tento svět již není a-priori dobrý, krásný či pravdivý, ale je svými obyvateli stále častěji chápán jako labyrint, jímž musí člověk projít, aby se dobral spásy. Labyrint, který je zkonstruován tak, abychom v něm bloudili, aby nás pokoušel. Člověk v něm zaujímá roli pouhého arbitra, vnějšího pozorovatele či diváka, který může poznávat a přehlédnout celek pouze v případě, že zaujme jakýsi dílčí odstup. Tak jej popisují významní renesanční myslitelé **J. A. Komenský, F. Bacon či R. Descartes**.

Přírodu, tedy okolní svět, vnímá novověký člověk jako nakupení pouhých všudypřítomných objektů. Tím jsou položeny základy budoucího panství člověka nad přírodou, kterou degraduje na surovinový zdroj. Novověk s sebou nese změnu perspektivy, z níž člověk dosud vyvozoval své postavení ve světě, a nositelem této ideje je i „nová přírodověda“. Také předpokladem rozvoje přírodních věd je subjekt-objektový model poznání.

Novověká společnost kriticky podléhá sebereflexi, snaží se tedy vidět a hodnotit sebe samu jako dílčí objekt ve světě poznávané skutečnosti. Přehodnocuje své sociální uspořádání a pravidla politiky, vzájemné vztahy států i vztahy mezi státem a jednotlivcem. Novověká kritika společenského uspořádání, nová přírodověda a filosofie empirismu a racionalismu vedou k vypracování nových koncepcí lidského bytí: člověk se může tázat po sobě samém, vymezit se vůči předem danému postavení v řádu světa, proto mluvíme ve spojitosti s nástupem renesančního myšlení o novověkém obratu k člověku. Někdy se v souvislosti s nastupujícím novověkem hovoří také o tzv. noetickém obratu. Jádrem lidských snah již není kosmologie či metafyzika, ale právě problematika poznání a poznávání skutečnosti jako takové, jíž je člověk součástí.

Shrnutí kapitoly:

Pod renesanční filosofií a humanismem rozumíme ten proud filosofických a obecně duchovních myšlenek, který staví na studiu řeckých a římských filosofických textů, vymezuje se vůči

filosofii a teologii středověku a staví na emancipaci rozumu a empirického poznání. Dochází k nové a harmoničtější syntéze antiky a křesťanství, filosofie a teologie, těla a ducha. Celek jsoucího se stává vrstevnatě uspořádaným univerzem, univerzem, které je v prostoru, který je nekonečný a neohraničený, univerzem, kterým člověk, jako poznávající subjekt, často bloudí jako v labyrintu, ovšem ve výsledku je to právě člověk, který jako správce stvořených věcí, má tento svět nejen poznávat, ale také dotvářet a kultivovat. **Etické problémy mají v renesanční filosofii „místo již od počátku, řeší se především vztah jedince a společnosti, v níž se dovršuje individuální morální život“** (Kol. autorů (Floss, P.), 1995, s. 145).

8.1 Racionalismus

Cílem této kapitoly je:

- Hledat bezpečné východisko pro jistotu našeho poznání.
- Proč má Bůh nekonečné množství atributů?
- Pochopit, že Bůh stvořil nejlepší z možných světů.
- Seznámit Vás s filozofií René Descarta, Barucha Spinozy, Gottfrieda W. Leibnize.

Racionalismus je filosofický (respektive epistemologický) postoj založený na uznání rozumu jako zdroje poznání i mravních hodnot. Byl zformován na počátku novověku mysliteli jako René Descartes, B. Spinoza nebo G. W. Leibniz.

Racionalisté uznávají lidskou mysl, rozum, za samostatný zdroj poznání, nezávislý na zkušenosti. Pravdy, jež objevuje – např. základní myšlenkové operace – jsou proto pravdami a priori (apriorismus): tedy platící před zkušeností se světem. Mezi tyto pravdy lze zařadit pravdy matematické, logické, morální, ale i metafyzické, jako je např. poznání Boha. Racionalismus do filosofie zavádí nový pojem „vrozené ideje“ nebo „vrozené principy“ (myšleno v rozumu), které mají stát na počátku uznání existence nutných a obecně platných pravd – v protikladu k pravdám empirickým, které nejsou ani nutné, ani obecně platné.

Racionalismus odkazuje na mimo-empirické, tedy rozumové, zdůvodnění těchto apriorních pravd. Racionalismus se zaměřuje pouze na duchovní stránku a redukuje podstatu člověka pouze na myslící subjekt, autonomní rozum. Celou skutečnost pojímá např. v pozdější idealistické periodě 19. století jako duchovní dění. **Za prvořadého zastávce racionalismu je považován René Descartes čili Renatus Cartesius** (1596-1650), který nachází bezpečné východisko pro noetiku v jistotě vědomí: „*Myšlím, tedy jsem.*“ Já si je prvotně vědomé sebe sama a tím i jisto samo sebou. Není to konkrétní člověk ve své celistvosti, ale pouze „čistý rozum“, který je schopen sám ze sebe (z vrozených a jemu vlastních idejí) dojít k 'veškeré' pravdě. Nebo jednoduše řečeno – hledám-li nezpochybnitelná východiska svého poznání, nacházím je přece v pochybování samém! To, že právě pochybuji, je nezpochybnitelný fakt – tedy nemohu zpochybnit tento akt svého myšlení. Naše, pochybováním prokázané, myšlení potvrzuje aspoň jednu zásadní pravdu – že ten, kdo myslí, nemůže v aktu myšlení myslet, že by zároveň nebyl v téže chvíli myslící – tedy: *Myšlím, tedy jsem* = *Cogito, ergo sum*, je nejznámější věta z Descartova odkazu. Descartes tvrdil (obdobně jako např. Bacon), že k dosažení jistoty poznání, ba již spolehlivého východiska, je důležitá již cesta, tedy METODA čili vědecký postup. **V díle: Rozprava o metodě** doporučuje 4 základní pravidla, která by měla metodická procedura k dosažení nepochybného východiska obsahovat:

- nepřijmout za pravdivé nic, než to, co se mému duchu jeví zcela jasně a zřetelně, a nemám žádnou možnost o tom pochybovat
- rozdělit problém na jednotlivé části – každou z vědeckých otázek rozčlenit na základní podotázky
- vyvozovat své myšlenky spořádaně od nejjednodušších ke složitějším až nejsložitějším, tak aby bylo zřejmé, jak přirozeně po sobě následují
- sebereflexe vědce – činit tak úplné výčty a tak obecné přehledy, abych byl bezpečný, že jsem nic nepominul (Blecha, 2004, s. 107).

Je to právě Descartes, který rozbil integritu člověka pro celou epochu novověkého myšlení na dvě složky: subjekt a objekt, tedy rozum (racio, mysl) a tělo. Myslící vědomí (res cogitans) a

rozprostraněný svět těles (res extensa) tvoří od vystoupení Descartova až do 19. století dva zcela odlišné světy, odlišné skutečnosti, které spolu nemají nic společného – svět hmotný (materiální) a svět duchovní (imateriální). Přes tento zásadní rozdíl mezi duší a tělem bylo již v 17. století i Descartesovi jasné, že obě části jsou v člověku zvláště a rozpolceně, ale přece nějak propojeny. Toto vzájemné působení, které není dosud uspokojivě vysvětleno, pak jako problém a myšlenkový dluh tvoří podloží pro filosofické (respektive noetické) spekulace dodnes.

Avšak karteziánská filosofie svým mottem „cogito, ergo sum“ (myslím, tedy jsem) zavdala podnět k rozšíření charakteristiky člověka „sum substantia cogitans“ (jsem myslící substance). Tak Descartes vymezil problematické postavení člověka v kosmu. Odlišil duchovní substance, vybavenou atributem myšlení – res cogitans – od hmotné substance, které přináleží atribut rozprostraněnosti – res extensa. Člověk začíná sám sebe vnímat jako duchovní substance (tedy res cogitans), a tak může sám sebe reflektovat jako objekt vlastního poznání (tj. položit otázku po sobě samém).

Racionalismus měl další představitele:

Baruch (Benedikt) Spinoza (1639-1677) – nizozemský filozof, židovského původu, židovského náboženství se zřekl. Základem přírody je jednotná substance, jež je příčinou sebe sama – tzv. causa sui, věčná, nekonečná a totožná s bohem. *DEUS SIVE NATURA* = bůh neboli příroda, vyjadřuje radikální monismus a panteismus. Bůh má nekonečné množství atributů, člověku jsou přístupné jen dva: rozprostraněnost a myšlení. V přírodě panuje přísný determinismus. Poznání má trojí stupeň: smyslový, rozumový a intuitivní. Porozumění řádu světa = poznání nutnosti, s níž se vše děje, umožňuje člověku získat převahu nad vášněmi a afekty. Poznáme-li, že věci nemohou být jinak, než jsou, přestanou být pro nás cizí a nesrozumitelné a tím dosahujeme klidu a spokojenosti. Toto poznání je zdrojem svobody i blaženosti. Překonává dualismus Descartův, neboť vše je projevem téže substance – Boha. Spinoza patřil mezi první, kdo se pokusil o racionální kritiku Bible.

Nejznámější dílo (posmrtně): *Etika* (Ethica ordine geometrico demonstrata 1677).

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), něm. filozof a matematik. Kritik Descartova dualismu i Spinozova monismu. Namísto substance a jejích atributů klade tzv. *MONÁDY*. Monády jsou jednoduché, nedělitelné a oduševnělé jednotky, nemohou být vymezeny kvantitativně a nemohou být měřitelné, vymezují se samy jakousi svou vnitřní silou, tedy kvalitativně. Tvoří shluky (čili tělesa), ale protože jako celek jsou jedna na druhé nezávislé, musel Leibniz vytvořit pro vysvětlení obecně platného řádu světa popis představy tzv. „*předjednané harmonie*“ těchto monád, kterou určil Bůh.

Leibniz neodmítá zcela zkušenost, k Lockovu výroku, že „v rozumu není nic, co nebylo dříve ve zkušenosti“, však dodává: „kromě rozumu samotného“. Poznání opřené o zkušenost je podle Leibnize pouze pravděpodobné, není jisté a je možné jej popřít. Pravdy, takto získané, nazývá Leibniz „*faktickými pravdami*“. Naopak tzv. „*pravdy rozumu*“, které vznikají dedukcí, jsou nutné, obecné, samy od sebe zřejmé a není možná jejich negace. Leibnizův racionalismus se projevuje i v nárocích, které měl vůči povaze Boha. Vyčítal předchozím koncepcím, že na boží bytosti zdůrazňovaly hlavně vůli. To vedlo k tomu, že boží úmysly jsou nevyzpytatelné, protože mohou být kdykoli jiné. Leibniz tvrdí, že to by znamenalo, že by boží výtvořby byly nesrozumitelné a nemohly by být paradoxně ani zdrojem poznání toho, že nějaký dokonalý Bůh existuje. Bůh musí být bytostí především rozumnou a geniální racionalitou se vyznačuje také všechno, co je stvořené. Lapidárně řečeno: *Bůh stvořil nejlepší z možných světů a tato jeho výtečnost je racionálně dobře rozpoznatelná.*

V rukopisech zůstaly jeho logické úvahy – kritika tradiční aristotelské logiky – díky ní je Leibniz dnes považován za jednoho ze zakladatelů moderní logiky. Logiku chápal jako

zobecněnou matematiku. V souvislosti s tímto přesvědčením vyvodil i svou ideu „*mathesis universalis*“ (univerzální věda chápáná jako zobecněná matematika, která na základě logicko-matematických principů dokáže rozhodnout o pravdivosti myšlenky).

8.2 Empirismus

8.2.1 Osvícenství v Anglii

Cílem této kapitoly je:

- Seznámit Vás s filozofií Francise Bacona, Johna Locka a George Berkeleyho.
- Očistit Váš rozum (mysl) od „idolů“ čili přeludů.
- Pochopit, že poznání lze dosáhnout pouze na základě ověření hypotéz pomocí experimentů.
- Vrozené ideje neexistují.
- Bytí věcí (jsoucen) tkví v tom, jak jsou vnímány.

Empirismus je myšlenkový směr propagovaný v mimo-kontinentální filosofii, který za základ poznání prosazuje zkušenost. **Zkušenost je nejen zdrojem lidského poznání, ale také jeho kritériem.** Zkušenost je v období anglického empirismu ztotožňována se smyslovým vnímáním – **lidské poznání je redukováno na smyslové vnímání.** Nejvýznamnějšími zástupci empirismu jsou J. Locke, G. Berkeley a skeptik D. Hume.

Průkopníkem empirického novověkého postoje vůči světu byl svého času dokonce „lord kancléř“ anglického království, tedy významný britský politik v období ekonomicko-kulturního rozkvětu impéria za Alžběty I. a Jakuba I. Stuarta. ... Byl to **Francis Bacon** (1561-1626). Tento současník René Descarta nebo Jana Amose Komenského se zapsal do dějin však spíše než jako politik jako výborný esejista – v *Esejích* pokračoval ve stylistickém mistrovství Michela de Montaigne, a filozof – kritik tehdejší vědy: *O důstojnosti a pokroku věd*, propagátor nové vědní metodiky: *Nové organon* a vizionář ideální společnosti budoucnosti: *Nová Atlantida*.

Zastavme se u jím navrhované vědecké metody. Cílem vědy je dle Bacona pokrok a jeho praktické využití – ovládnutí přírody člověkem. Ovládat přírodu však může jen ten, kdo ji zná. Neboť, dle něj, přírodu lze ovládnout jen díky znalosti jejích zákonů, které nalézá věda.

„*K dosažení cíle je zapotřebí správné metody, a abychom dospěli k této metodě, musíme učinit dva kroky: očistit myšlení od všech předsudků a tradovaných omylů a za druhé znát a používat správný způsob myšlení a bádání.*“ (Storing: s. 222.)

Prve musíme očistit náš rozum od tzv. „*idolů*“ tedy přeludů, předsudků, iluzí. Bacon je systematicky rozděluje:

1. **idoly rodu** – jsou vlastní lidské přirozenosti a jsou to mylné představy, dané omezeností našich smyslů, sklonem ke zjednodušování a výkladu z našich vlastních hledisek
2. **idoly jeskyně** – jsou klamy, vyvolané naší subjektivní povahou, výchovou, návyky (které nás vězní jako v jeskyni)
3. **idoly trhu** – jsou klamy řečové komunikace, plynoucí z nepřesného používání pojmů
4. **idoly divadla** – jsou klamy, které přijímáme z tradice, v níž se (podobně jako v divadle) necháváme klamně ovlivňovat spory a hádkami jednotlivých účastníků (srov. Blecha, 2004, s. 103).

Očištění rozumu od idolů je pouze počátek vědeckého postupu. Tou druhou a podstatnější částí je získání nových zdrojů poznání, a sice z přírody samé! Empirie nás vede pomocí induktivních myšlenkových operací a následných generalizací k systematizaci poznatků - k pravému poznání! Bacon: „*Pravá metoda zkušenosti nejprve rozžehne světlo a pomocí světla pak ukazuje cestu; vychází nikoli od zkušenosti nejasné a zmatené, nýbrž od zkušenosti uspořádané a zažité, z ní vyvozuje axiomy a na jejich základě formulujeme pracovní hypotézy, které a to je důležité ověřujeme a upevňujeme prostřednictvím EXPERIMENTU!*“

Zde vidíme, že Bacon dalece přesahuje svou dobu... Jeho metodika odpovídá metodice moderní vědy – ověřování hypotéz pomocí experimentů – a zároveň předvídavě formuluje i osvícenské motivy. (**INDUKCE A EXPERIMENT**)

Pro Bacona je také ideální stát místem, kde se maximálně využívá vědy a pokroku, je to místo, kde je nejcennějším zbožím **SVĚTLO POKROKU**. (Platónská idea, vládci nejsou politikové, ale učenci.)

Empirismus se i ve filosofii člověka zaměřuje na empiricko-materiální skutečnost, jež je pod vlivem přírodní vědy pokládána za jedinou objektivní a vědecky poznatelnou. Tím připravuje cestu pro materialismus francouzského osvícenství, 19. století a také pro mechanistický výklad světa, který operoval již od 18. století s výkladem člověka jako technicky dokonalého leč pouze mechanického stroje.

Další představitelé:

Mezi první empiristicky a kriticky orientované filozofy novověku lze řadit nejen Sira Francise Bacona, ale také o dvě generace mladšího **Johna Locka**, který se stal pokračovatelem jeho přístupu ke skutečnosti a metodického postupu.

John Locke (1632-1704) se po studiích v Oxfordu stal lékařem a vychovatelem, cestuje po Evropě – Francie, Holandsko, po restauraci Stuartovců se i on stal v Anglii vysokým státním úředníkem.

Dílo: *Eseje* (Esej o lidském rozumu), *Dvě pojednání o vládě* (česky oboje)

Stal se prvním kritickým filosofem novověku, jak říká Störig: „vlastním otcem kritiky poznání.“

Na otázku: „*Jak se představy, pojmy vůbec dostávají do vědomí? A jaký stupeň jistoty poznání podle hierarchie původu těchto představ máme?*“ Odpovídá v rozporu s Descartem: „*Vrozené ideje neexistují!*“ To je zřejmé, když porovnáme duševní stav dítěte či divocha s námi – něco takového jako ideje, pojmy a principy, které by byly dány „*vždy, všude a všem*“ *prostě neexistuje!*

Jak dále dokazuje i vnitřní zkušenost člověka je odvozena od zkušenosti vnější – tedy z empirie. Před zkušeností není ve vědomí člověka NIC – **je to white paper** – nepopsaný list papíru. Tedy ideje v našem vědomí – abstraktní pojmy a principy – pochází z vnějšího světa, tedy ze zkušenosti.

George Berkeley (1685-1753) byl zcestovalý Ir, vystudoval v Dublinu, působil jako biskup v Cloyne, později v Oxfordu.

Dílo: *Pojednání o základech lidského poznání* (Napsal je v 25 letech.)

Vše, co vnímáme a poznáváme, ať prostřednictvím vnějšího nebo vnitřního vnímání, ať jako jednoduché nebo složené ideje, je nám vždy dáno jako **fenomén našeho vědomí**, jako stav našeho ducha, který později vyjádří Schopenhauer větou: „*svět je má představa*“.

Substance i její kvality – atributy existují pouze ve vnímajícím duchu, mimo nás nejsou ničím.

Bytí věci tkví v tom, jak je VNÍMÁNA – ESSE EST PERCIPI.

Jeho názor lze nazvat důsledným idealismem.

To, že k nám přichází informace o světě pomocí percepce stejné ideje je dílem Božím. Ideje mohou do vědomí přicházet pouze od něj, kde jediné jsou, protože Bůh je nestranný a nezná libovůli, dává o světě všem myslím stejnou ideu, protože je neměnný, dává ji stále stejným

způsobem. Přírodní zákony nejsou nic jiného než zákony, podle nichž bůh spojuje ideje ve všech myslích. Musíme je poznávat pozorováním, zkušeností, potud je jeho idealismus spojen s anglickým empirismem.

David Hume (1711-1776) byl Skot, studoval a působil jako knihovník v Edinburgu. Cestoval po Evropě, seznámil se s francouzskými osvícenci – Rousseaua dokonce pozval do Anglie.

Dílo: *Pojednání o lidské přirozenosti* (Napsal je v 26 letech.), *Zkoumání lidského rozumu*, *Dějiny Anglie*

Hume je kritickým završitelem empirismu, který došel odvážně až na jeho meze.

K mezím vědeckého poznání: Základem naší empirie jsou podle Huma **imprese**. Jejich kopiemi jsou **naše ideje**. Vědecké poznání se nyní může soustředit buď na práci s idejemi (matematika) a pak jsou pravdy – vědecké poznatky, takto získané, trvalé, obecně platné; nebo se můžeme pokoušet o výklad reality jako zdroje impresí – empirické vědy (fyzika, filozofie).

Hume dokazuje, že však vědy odkazující se na empirii nemohou na své poznatky klást nárok na všeobecnou platnost.

Věda závislá na empirii nemůže být nikdy vědou, protože věda je vědou jen za předpokladu, že její výroky jsou platné obecně a nutně, tj. pro každou příští zkušenost. Vědecké tvrzení nesmí být nikdy vyvráceno novou zkušeností, jinak by nemělo záruku platnosti. Vědění založené na indukci (všechny labuť jsou bílé) spoléhá na velmi primitivní okolnost, že když jsme určitou událost viděli x-krát, tak je oprávněna naše představa, že to tak bude i nadále. Avšak opakování událostí nemůže být zárukou vědeckého poznání. Smyslová data – zdroj našich poznatků – jsou prostě jen řazena časově za sebou. Ale z tohoto faktu nelze odvozovat příčinnou **návaznost – zákonitou návaznost – kauzalitu**. Zítra slunce vůbec nemusí vyjít! Obdobně jako KAUZALITU můžeme vyvrátit i SUBSTANCI. Za princip nějaké věci považujeme soubor vlastností, které jsme jí dali na základě dosavadního pozorování, ale z dosavadního našeho pozorování shody vlastností na dané věci v daném čase automaticky neplyne, že nutně náleží k její přirozenosti.

Domyšleno ještě dále: jako nemáme právo usuzovat z jistých konstantních spojení vnějších impresí na nějakou tělesnou substanci, která by byla základem věcí, tak nemáme ani právo usuzovat z konstantního spojení vnitřních impresí našeho poznávání, cítění a chtění na nějakou duchovní substanci – duši – neměnné já v nás jako na jejich nositele. Co ještě zbývá ze světa? Když ani ne vnímající subjekt? Existuje pouze uplývání fenoménů ve vědomí, ale vědomí samo nemá žádnou samostatnou skutečnost oddělenou od těchto fenoménů; zbývá pouze uplývání představ, jež sice často vykazují určitou četnost a stálost, ale nejsou nutně takové, jaké jsou, neboť právě tak by mohly být i jiné, objevují se a mizí nahodile.

PŘÍKLAD: KOULE V KULEČNÍKU.

Z faktu, že žlutá 3 x narazila do červené a posunula ji, neplyne, že při každém dalším nárazu žlutá červenou posune.

DŮSLEDEK:

Vnímání mi stále ukazuje následnost nikoli **příčinnost – KRITIKA KAUZALITY**. Obdobně je tomu s pojmem SUBSTANCE – jen můj zvyk mě ponouká k tomu spojovat stále týmž způsobem mé vnitřní složené imprese o věci.

Pro překonání vědeckého skepticismu Hume vypracoval zevrubnou teorii pravděpodobnosti. Myšlenka nahradit v přírodních vědách přísnou kauzalitu pravděpodobností prožívá v současnosti nebyvalou renesanci.

Završitele a překonavatele empirismu a racionalismu – **I. Kanta** – Humova kritika vědeckého poznání **probudila z dogmatického spánku** a ponoukla k sepsání jeho Kritik.

Shrnutí kapitoly:

Ačkoli se již na počátku novověku setkáváme se snahou podat jednotný vědecký výklad světa, který by odrážel explodující rozvoj nejrůznějších vědních disciplín, přesto se filosofové rozešli v základním náhledu na člověka a jeho postavení či schopnost pochopit a vyložit svět. Filosofie se rozštěpila do dvou základních táborů podle toho, jaké zdroje poznání uznávaly za základní. Empirismus tvrdil, že prvotní a nejdůležitější v lidském poznání je zkušenost (empirie) se světem. Racionalismus naopak tvrdil, že prvotním vodítkem lidského poznání jsou vrozené schopnosti našeho rozumu.

Epistemologické postoje filosofů se rozešly do dvou rovin a také svět byl nadále vnímán ve dvou rovinách poznání. První je rovina smyslová, která je založena na lidské schopnosti konstruovat si představy z počitků a vjemů; v základech druhé roviny nalezneme jazyk a schopnost poznávané popsat: jde tedy o rovinu pojmovou a logickou, která je založena na lidské schopnosti pomocí pojmů vyvozovat soudy o věcech a úsudky o světě, v němž žijeme.

8.2.2 Osvícenství ve Francii

Cílem této kapitoly je:

- Objasnit, proč je nutná vzájemná nezávislost moci soudní, výkonné a zákonodárné. (Montesquieu)
- Vyložit filosofii **Jeana J. Rousseaua**: Člověku je třeba citu a přirozenosti.
- Vymezit, co je osvícenství: Vítězství rozumu a pokroku nad náboženskými a filosofickými předsudky (Hlavinka, 2008, s. 154).

O zprostředkování anglických myšlenek Francouzům se zasloužili především dva myslitelé: Montesquieu a Voltaire.

Charles de Secondant Montesquieu (1689-1755) baron

Již od mládí vedl úspěšnou politickou kariéru, v 27 letech se stal prezidentem parlamentu v Bordeaux. Celý život byl oblíbeným autorem politických literárních děl nezvyklých forem, v nichž nastavoval zrcadlo společnosti 18. století. Oslovila jej cesta a pobyt v Anglii. Navázal na politicko-ideovou práci Johna Locka. Mezi jeho nejzásadnější příspěvek do historie humanizace lidských dějin proto patří jeho odkaz filosoficko-politický:

Rozhodující momentem dějin, na němž závisí štěstí i neštěstí národů, není vůle vládců, ale celková povaha společenských a státních poměrů. Stát a jeho zákony nejsou vytvořeny libovolně. Správný zákon je ten, jenž je nejlépe přizpůsoben charakteru a stupni historického vývoje daného národa. Proto neexistuje ideál nejlepšího státu. Přesto upřednostňuje anglické rozdělení moci ve státě, které otevírá cestu politické svobodě – ve státoprávní teorii se inspiroje Lockem a jeho teorií státu. Locke vyžadoval přísné oddělení moci výkonné a zákonodárné. Na zákonech státu se má, i přes nevůli panovníka, podílet parlament, tak aby každému obyvatele státu byla zaručena jeho vlastnická práva. Montesquieu doplňuje toto rozdělení moci ve státě o třetí prvek – moc soudní, potřebu její nezávislosti na ostatních složkách moci ve státě vnímá mnohem důrazněji nežli J. Locke. Nezávislost soudců je dle něj podmínkou zachování spravedlnosti a svobody.

Dílo: *O duchu zákonů, Perské listy*

Francois Marie Arouet – Voltaire (1694-1778)

Také F. M. Arouet byl v mládí okouzlen duchovní a politickou svobodou Anglie. Přijal jméno Voltaire a jako výborný eklektik se stal literárně činný v řadě žánrů, nosnou myšlenkou jeho satir, románů, dramát, ale také dopisů se stala kritika francouzské společnosti. Díky čemuž byl několikrát vězněn v Bastile, dlouhodobě pak pobýval v již zmíněném anglickém exilu, ale také

např. na dvoře pruského krále Friedricha Velikého, neboť si svým dílem získal úctu i ochranu mocných osvěcených panovníků Evropy: Friedricha či Kateřiny II.

Z Voltairova pera pochází také termín „filosofie dějin“, mezi jeho nejzásadnější další přínos osvěcené Evropě patří:

- podal jako první filozofii dějin napsanou v duchu moderní doby
- patřil k hlavním spolupracovníkům Denise Diderota a Jeana D’Alamberta při vzniku jejich Encyklopedie – Racionálním slovníku věd, umění a řemesel
- zahájil válku proti křesťanství a církvi => „*Rozdrťte hanebníci!*“, přesto nebyl ateistou – jen kritikem pověr a uspořádání společnosti! Netajil se s názorem, že „*kdyby Bůh neexistoval, bylo by třeba si jej vymyslet, ale celá příroda nám říká, že jest.*“

Dílo: jeho *Filosofický slovník* je dodnes vydáván.

Jean Jacques Rousseau (1712–1778)

Je dodnes v rámci fr. osvěcenství pravděpodobně nejdiskutovanějším autorem. Patřil na jednu stranu k nejradikálnějším kritikům soudobého společenského uspořádání (nejen) ve Francii, na druhou stranu nastavil osvěcenství v oblasti vědy a technologického pokroku maximálně kritické zrcadlo a stal se tak prototypem romantické vize návratu k přirozenosti člověka.

Dílo: *Rozprava o původu a základech nerovnosti mezi lidmi, Emil čili o výchově, O společenské smlouvě*

Ve filozofii dějin vidí jako cestu k nerovnosti mezi lidmi několikero stupňů:

- vznik vlastnictví byl prvním neštěstím – vytvořil bohaté a chudé
- druhým neštěstím bylo ustavení vrchnosti – vytvořilo vládce a ovládané
- třetím neštěstím byl zvrat moci v libovůli – vytvořilo pány a otroky, jejichž jedinou povinností je poslušnost. To je vrchol vši nerovnosti!

„*Člověk se narodil svobodný, ale všude je v okovech!*“ Jak tento stav napravit? Uzavřít novou SPOLEČENSKOU SMLOUVU, založenou pouze na úmluvě a svobodném souhlasu lidu. Dává nový obsah pojmu LID. Lid má být jediným nositelem suverenity moci ve státě.

Základní myšlenka: člověk vychází z rukou přírody jako dobrý a teprve společnost jej kazí, proto je třeba bedlivě dbát na výchovu dětí. Dospívajícího je třeba chránit od působení špatných vlivů. Přirozenost člověka je dobrá, je třeba ji uchránit před vlivem zkažené společnosti. Z těchto důvodů je hlasatelem NÁVRATU K PŘÍRODĚ a strůjcem SKEPTICISMU VŮČI SPOLEČNOSTI.

Také Rousseau kritizoval církve, avšak zároveň byl propagátorem tzv. přirozeného náboženství. Neboť „*Cit mi praví, že Bůh jest.*“ To je vše, co o něm mohu říci či se dozvědět, dále je Bůh pro člověka nepoznatelnou bytostí. **Bytostí bytostí.** => **deismus.**

Význam díla: ústava francouzské republiky byla koncipována na základě Společenské smlouvy, také její motto: „*Svoboda, rovnost, bratrství!*“ čerpalo z Rousseauova REVOLUČNÍHO odkazu.

Shrnutí kapitoly:

Pro osvěcenství v oblasti vědy a pro vznik tzv. moderny byla významná racionalita a unifikace znalostí, snaha skoncovat s metafyzikou a náboženstvím, především s rituálem a vírou v nezadržitelné možnosti pokroku v oblasti vědy a techniky.

8.2.3 Německé osvěcenství

Cílem této kapitoly je:

Objasnit přínos a historický odkaz **Immanuela Kanta.**

Reflexi soudobého osvícenství nalezneme i v díle **Immanuela Kanta** z roku 1784, kdy v eseji „*Co je to osvícenství?*“, dospěl k názoru, že osvícenství znamená „*vymanění člověka z jím zaviněné nedospělosti*“. Lidé totiž, podle něj, dětinsky spoléhali na vnější autority (církve, státní moc) a dávali jim přednost před poznáním. Kant volal po tom, abychom měli odvahu používat svůj vlastní rozum. Podle něj osud člověka spočívá v pokroku, ne ve víře minulosti. Osvícenství je dobou, kdy se lidstvo přibližuje dospělosti, kdy tím nejvýznamnějším soudcem našeho jednání má být rozum. Naše poznání má být vedeno rozumem, nikoli vírou, ani vůlí. Kant (z těchto důvodů) klade pro budoucí vědu o člověku tři základní otázky, které by náš rozum měl být schopen na základě své přirozenosti zodpovědět: **Co mohu vědět?** (myslí se o světě, v němž žiji); **V co smím doufat?** (tedy věřit); **Co mám dělat?** (rozumí se se svým životem, jakým způsobem jej co nejkvalitněji prožít atd.) Tyto tři otázky se dají převést na otázku jedinou, požadují totiž, aby je předcházela otázka nejzákladnější a sice: **Co je člověk?** Tento druh tázání zrodil disciplínu, kterou můžeme nazvat filosofickou antropologií. *Odpovíme-li si na to, kým jsme, dokážeme zodpovědět i ostatní otázky svých životů. Určíme-li sami sebe a vyhraníme-li se vůči okolí, dokážeme pochopit smysl našeho bytí, účel naší existence. Jeho hledání není nepodstatnou částí naší osobnosti – našich životů.*

Kant je představitelem německého idealismu, je tvůrcem transcendentálního či kritického idealismu. Nejvýznamnější část jeho tvorby se označuje za jeho tzv. „kritické“ období, kdy napsal, v rozmezí let 1781-1790, **tři významná díla: Kritiku čistého rozumu, Kritiku praktického rozumu a Kritiku soudnosti**. K nim se řadí i *Prologomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci zvatí vědou*.

Kantův význam bývá spatřován právě zde: v rehabilitaci filosofie jako nauky, která reflektuje speciální vědy, v jeho případě jim navíc stanovuje meze. V tom je rozdíl mezi jeho novou noetikou a noetikou předchozích myslitelů, která chápala filosofii jen jako služebnici k fundaci věd, přičemž transcendentální a metafyzické otázky odsunula do pozadí.

Fenomén a věc o sobě

Naše zkušenost se světem je podmíněna vrozenou apriorní výbavou poznávajícího subjektu. Empirický předmět je pro nás výsledkem aktivního formování počitkového materiálu ze strany subjektu, tj. je **jevem, fenoménem** => všechno, co je nám zkušenostně dané, je nám dáno jako fenomén. K tomu, z čeho onen smyslový materiál pochází a co je tedy předpokladem empirického, tj. k **věci o sobě**, k Ding an sich, smyslový přístup nemáme. Můžeme ji pouze myslet rozumem jako rozumové jsoucnosti, tj. noumenon (tím je i samo transcendentální Já) – o tom nemůžeme říci nic pozitivního, můžeme pouze stanovit jeho meze.

Problém poznání je problém transcendentální, tj. nelze jej vysvětlit empiricky.

Kant klade v Kritice čistého rozumu tři zásadní otázky:

1. **jak je možná matematika?** – Je odvoditelná z geometrie a ta je dána apriorními formami názoru (času a prostoru).
2. **jak je možná přírodověda?** – Apriorně dané formy rozvažování nám umožňují, aby se formy názoru staly poznatkem.
3. **jak je možná metafyzika?** – Formy rozvažování aplikované na tradiční (!) metafyzická témata vedou k aporiím (Bůh je i není, svět je stvořený, tj. mající počátek, i nekonečný, duše je smrtelná i nesmrtelná) – **Metafyzika jako věda není možná**, tj. jakkoliv podporovaná zkušeností, tradiční (Leibnizovsko -Wolffovská) metafyzika ztrácí smysl.

Filosofie už neslouží k metodicko-ontologickému ohledávání fundamentu věd jako dosud, stojí opět mimo ně jako neempirická reflexe (apriorně daných) podmínek empirického. Filosofie jako nauka o neempirických podmínkách empirického tak vědám vymezuje hranice jejich působnosti.

Kant svou specifickou syntézou obchází problém tzv. „černé skříňky“ – reprezentací jsoucna v naší mysli (která trápila novověkou noetiku): subjekt svým apriorním vybavením tvaruje počítky, které k němu přicházejí z vnějšího světa. Subjekt ze svého uzavření v této výbavě nemůže nijak vystoupit ke světu, jak je o sobě. Problém převodu tak padá, žádný převod světa o sobě v reprezentaci v mé mysli se nekoná. Jediné, čím má mysl disponuje jsou právě mé reprezentace.

Objektivita poznání je zaručena tím, že konceptuální schéma, které empirii pořádá je apriorně dané a je všem lidem společné.

V Kantově díle dosahuje filosofie opět svého dřívějšího postavení – stojí na vrcholu lidského poznání. Teď však již nikoli jako nauka o povaze světa (metafyzika), odsud ji vytlačila věda, nýbrž jako nauka o povaze našeho poznání, o jeho fundamentech – základech. Tím, že filosof ví, na čem stojí naše poznání, stává se nadřazen vědci, neboť na základě svého poznání o poznání dává vědě hranice. Kant, do značné míry inspirován Humem, řeší problém demarkace – hraniční čáry mezi vědou a ostatními oblastmi lidské činnosti.

Shrnutí kapitoly:

Co znamenal Kantův „Kopernikánský obrat“ pro novověkou filosofii? Viděli jsme, že na počátku novověku (zejména u Descarta) vystupuje filosofie jako obhájkyň vědy proti autoritě scholastické dogmatiky. Její ambicí je obstarat cestu k základům nových věd a díky nim nově popsat a porozumět světu. Ze služby teologie se tak filosofie po Descartovi stává svým způsobem služkou vědy. Kantův přínos pro novověkou filosofii můžeme chápat v osvícenském duchu jako emancipační úsilí, které má filosofii osvobodit od podřízenosti vědě.

9 Pozitivismus

Cílem této kapitoly je:

- Objasnit pojem „pozitivismus“.
- Rozčleníte nejvýznačnější představitele tohoto směru.
- Prohlédnete, jak souvisí pozitivismus se sociologií, ale také osvícenstvím.

Pozitivismus vzniká v první polovině devatenáctého století ve Francii. Vznik tohoto filosofického směru lze chápat jako reakci na dva základní impulsy:

- a) spekulativní filozofii, tedy metafyziku (pozitivismus lze chápat jako její popření, negaci)
- b) prudký rozvoj vědy a techniky.

Tento filosofický směr vědomě deklaruje program požadující, aby se každá věda soustředila pouze na to, co je pozitivně dáno – tedy na to, co lze jistými kontrolovatelnými postupy spolehlivě prověřit. Všechno ostatní je nutné z vědy (a tedy i z filosofie) vyloučit. Výše zmíněná pozitivní danost **je faktem**. Fakta lze pořádat na základě následnosti a podobnosti. Způsob tohoto pořádání může být dvojitý: buď **empirické** (prostřednictvím experimentálního pozorování), nebo **logické** (za pomoci kontrolovaného vyvozování souvislostí) (srov. Blecha, 2002, s. 126).

Auguste Comte (1798-1857)

je zakladatel a hlavní představitel pozitivismu, zakladatel sociologie.

Hlavní dílo: *Kurz pozitivní filozofie*

Základní princip pozitivismu: veškeré poznání má být postaveno na „**pozitivních faktech**“, tedy na faktech zkušenostních. Jsme schopni 1) konstatovat fakta, která se nám jeví; 2) máme je třídit a uspořádávat do systému; 3) z takto poznáných zákonitostí máme předvídat budoucí jevy a podle nich se řídit. → Vědět, abychom mohli předvídat (v tomto se Comte shoduje s Francisem Baconem). Pozitivismus navazuje na osvícenství – opět sílí osvícenská víra v neomezený pokrok věd.

V historii lidského poznání Comte rozlišuje 3 stadia:

- **Teologické** - člověk považuje za příčinu a podstatu věcí nadpřirozené síly; animismus (člověk pokládá jednotlivé objekty za oživené, oduševnělé); dále dospívá k polyteismu a nakonec k monoteismu.
- **Metafyzické** - obměnou teologického stadia, na místo nadpřirozených sil přicházejí abstraktní síly nebo pojmy.
- **Pozitivní** – člověk se oprošťuje od předsudků teologie i filosofických spekulací, omezuje se na pozitivně vědecké zkoumání světa (nikoliv na pátrání po původu a konečném cíli světa, či po pravé podstatě věcí). Comte se sám považoval za zakladatele tohoto pozitivního stadia.

Během svého vývoje se vědy stále více specializovaly; v pozitivním stadiu však vystupují i negativní následky přílišné specializace – poznatky jsou roztříštěné, chybí jednotný systém. Comte se o vytvoření takového celkového systému všech věd pokouší. V tomto systému se předchozí vědy stávají základem věd následujících. Předpokladem všech ostatních věd je matematika, poté přicházejí na řadu astronomie, fyzika, chemie, biologie a završením soustavy věd je **sociologie**.

Etika

Rozumný společenský řád lze uskutečnit pouze tehdy, až lidé učiní principem svého jednání prospěch celku, **altruismus** (termín, který vytvořil Comte coby protějšek egoismu). Nejde však o prospěch jednotlivého státu nebo skupiny, nýbrž o prospěch celého lidstva, neboli „velké bytosti“.

Pozitivismus nabývá rysů **náhrazkového náboženství**, jelikož člověk protestuje proti Bohu; sám chce být pánem světa a sebe sama. Bezmála náboženská úcta patří nyní „velké bytosti“, tedy lidstvu. Comte chtěl dokonce založit pozitivistickou církev s dogmaty, církevní organizací a hierarchií, s nejvyšším knězem, kterým by byl on sám (srov. Störig, 1996, s. 339-345).

Anglický pozitivismus navazuje jednak na tradici anglického osvícenství osmnáctého století (Johna Locka a jeho liberalismus), jednak je inspirován myšlenkami Jeremyho Benthamu (jeho sociálním utilitarismem), a samozřejmě také pozitivismem Augusta Comta či teoriemi klasického anglického ekonoma Adama Smitha. [srov. Hlavinka, 2008, s. 194]

Shrnutí kapitoly:

Pozitivismus je filosofický směr 19. století, který formoval A. Comte. Vzniká jako reakce na spekulativní filosofii a německý idealismus. Zároveň reflektuje prudký rozvoj vědy a techniky ve století páry. Filosoficky čerpá z anglického empirismu a francouzského osvícenství. Klade důraz na pokrok a **utilitaristickou morálku**.

10 Novopozitivismus, filosofie jazyka

Cílem této kapitoly je:

- Poznat, co znamená „obrat k jazyku“.
- Pochopit, co je novopozitivismus.
- Seznámit se s hlavními představiteli analytické filosofie.
- Pochopit zásady analytického přístupu k filosofickým problémům.
- Poznat postanalytický přístup k jazyku.

Novopozitivismus

Na scientistické myšlenky pozitivismu navazoval ve 20. století tzv. novopozitivismus. Dodnes je jedním z nejvlivnějších filosofických směrů a bývá označován nejednotně za: filosofii jazyka, analytickou filosofii nebo např. novopozitivismus. Novopozitivismus byl ještě kritičtější k filosofické tradici než jeho předchůdci v 19. století. *Odmítal spolu s nimi spekulativní metafyziku a uznával zásadní přednosti metod přírodních věd, zužoval však ještě dále zbytky toho, čím by se filosofie měla zabývat. Pozitivismus zamítl otázky po tom, jak je asi uspořádán vnější svět, zda mají jednotlivá jsoucna nějakou substanci, existuje-li nějaká poslední příčina věcí, atd.* Poskytoval pouze přehled údajů o světě jako logicky setříděné struktury faktů. Novopozitivismus přichází s myšlenkou, že třídění, uchovávání a předávání poznatků o světě se děje jen prostřednictvím jazyka. Pravidla vědeckého myšlení jsou primárně vždy pravidly vědeckého vyjadřování. Logice myšlení tak musí odpovídat logika jazyka. Filosofie tak má sloužit pouze k analýze vědeckého jazyka (Blecha, 2004, s. 128).

Co je analytická filosofie?

- *Obratem k jazyku obvykle rozumíme přijetí názoru, že to, co nás může dovést k řešení tradičních filosofických problémů (případně k poznání, že to ve skutečnosti problémy nejsou), je analýza jazyka, kterým hovoříme a ve kterém jsou tyto problémy formulovány.* (Peregrin, 2005, s. 18)

Filosofie musí podle zastánců analýzy jazyka respektovat:

1. empirii (smyslové poznání) a výsledky empirických věd jako východisko poznání světa;
2. logiku jako podmínku poznání;
3. přirozený jazyk – rámec, v kterém je možné poznání, toto období je charakterizováno tzv. obratem k jazyku;
4. matematiku a přírodní vědy.

Zastánci logické analýzy jazyka se ptají, které otázky jsou ve filosofii smysluplné (tedy: na které otázky lze nalézt odpovědi), na ostatní otázky bychom se neměli ani tázat (vyřazují je tak z filosofického zkoumání), tj. např. otázky týkající se metafyziky, které se ptají na nejasné pojmy atp.

Způsob, jakým se analytičtí filozofové první generace pokusili vypořádat s tradičními filosofickými otázkami, spočíval především v zevrubném prozkoumání toho, do jaké míry jsou tyto otázky vůbec smysluplné. A jejich verdikt byl dosti jednoznačný: tyto otázky jsou do velké míry produkty nedokonalosti našeho jazyka. Kdybychom měli jazyk, který je dokonale přiměřený světu, jenž nás obklopuje, nemohli bychom mnohé z nich vůbec formulovat. A úkolem filosofa je tedy především zabývat se jazykem a vynést na světlo problémy, které vyvolává jeho nedokonalost.

Tak již otec analytické filosofie, **Gottlob Frege** vidí úlohu filozofie v „*zlomení moci slova nad lidským duchem*“, prováděné jako „*osvobození myšlenek od toho, čím je zatěžuje čistě povaha výrazových prostředků*“ (Frege, 1879, In Peregrin, 2005, s. 41).

A podobně poukazuje **Bertrand Russell** na „*pronikavý a téměř nepostřehnutelný*“ vliv jazyka na filozofii. Jazyk nás totiž podle něj mate, protože předpokládáme přímočarou korespondenci mezi jazykem a realitou – světem. Avšak jazyk a svět jsou dvě od sebe odlišné entity. Proto je nelze zaměňovat (Russel, 1914, In Peregrin, 2005, s. 72).

Ludwig Wittgenstein prve demonstroval ve svém nejznámějším předválečném díle: Traktátu logicko-filosofickém, že nezodpověditelné otázky jsou nepoložitelné! Aby v poválečné kritice – předně v Logických zkoumáních – pohřbil atomismus a zrodil teorii „jazykových her“. Jeho Logická zkoumání zrodila II. kolo obratu k jazyku, aneb: „jak děláme věci slovy“, pro něhož je typické zkoumání běžného jazyka. Podle Ludwiga Wittgensteina v rámci přirozeného jazyka nelze ztotožňovat význam slova s předmětem, který označuje. Jazyk již není logickým obrazem světa, ale souborem rozmanitých jazykových her. „*Wittgenstein ve Filosofických zkoumáních už zcela zavrhuje myšlenku, že klíčem k pochopení vztahu mezi jazykem a světem by mohl být nějaký takový jednoduchý vztah, jakým je zobrazování.*“ Význam slov je dán jejich pozicí v té či oné jazykové hře jíž se právě účastní. Vždy je odvozen z kontextu, v jakém se daný výraz právě užije (více in Peregrin, 2008, s. 70).

Shrnutí kapitoly:

V novopozitivismu je klíčový vztah mezi jazykem a skutečností, problematika jeho možné reprezentace či nereprezentace světa. V první fázi vývoje se zaměřuje na to, za jakých podmínek je výrok (o světě) pravdivý. Ale již filosofie L. Wittgensteina vyústila k zpochybnění možnosti reprezentace světa jazykem, do obrany pluralismu jazykových her, motivovaných pragmatickými záměry. Filosofie se ani jako model terapie vedoucí k napravení vadného užívání řeči ani jako metoda vedení správného úsudku o světě neosvědčuje.

Úkol:

Na základě četby kapitoly *FILOZOFIE JAZYKA* aneb *Co je to jazyk a co je to význam?* Z mile nenáročné knihy **Jaroslava Peregrina** *Filozofie pro normální lidi*. (Praha: Dokořán, 2008, s. 63 až 73) Odpovězte formou krátké eseje na položenou otázku: *Co je to jazyk a co je to význam?*

11 Postmoderní filozofie

Cílem této kapitoly je:

- Vysvětlit termíny: postmoderna, postmoderní, diskurs, narativní, homogenita, pluralita, nová racionalita.
- Vysvětlit rozdíl mezi modernou a postmodernou, proti čemu se postmoderní myšlení vyhraňuje a proč.
- Charakteristika umění, vědy, politiky v postmoderním univerzu.

„Postmoderna je souhrnný název pro umělecké, kulturní a myšlenkové proudy, které se (každý svým způsobem) rozcházejí s idejemi a tradicí tzv. moderny a zaujmají k ní kritický anebo provokativně lhostejný postoj. Pod modernou se přitom obvykle rozumí epocha novověkého racionalismu, ztělesněného nejzřetelněji osvícenstvím. Vyznačuje se vírou v lidský rozum a v sílu poznání, zbožštěním vědy, vírou nepřetržitý pokrok společnosti a představou, že musí existovat jediný a konečný popis skutečnosti. ... Rozpaky nad ztrátou iluzí a pozdější přímou opozicí vůči osvětským ideálům nacházíme nejprve v umění: literatuře, malířství, architektuře. Umělci provokativně experimentují a vzdávají se stylů a ideových klišé. Odpor k předchozím snahám po jednotě dávají najevo mísením žánrů a výrazových prostředků, ironií, výstřednostmi, ale i absurdní monotónností, rušením kompozic, domýšlením výrazů až na sám práh srozumitelnosti. Filosofie se vklíní do tohoto post-moderního pohybu až poměrně pozdě – v 60. a 70. letech. Sdílí s uměním odpor k jednotě, k jediným pravým výkladům skutečnosti a snaží se prokázat, že takové výklady nejsou možné už ze samotné povahy lidského poznání, které je vždy nahodilé, omezené, závislé na konsensu a dobových potřebách. Každý systém poznatků (diskurs) je jen jedním z možných výrazů reality a není možné rozhodnout, který je „blíže“ pravdě. Hledání nevývratného základu poznání ztrácí smysl, na jeho místo musí naopak přijít radost z proměnlivosti stanovisek a schopnost cítit disens. Neexistuje jediné „velké vyprávění“, jediný povolaný diskurs. Proto není možné hovořit ani o pokroku: nemůžeme-li vědět, zda a kdy jsme blíže pravdě, nemůžeme ani tvrdit, že jsme dále než naši předkové. Jediným kritériem poznání je konsensus těch, kteří jej právě potřebují a užívají. ... Pluralita se však netýká jen oblasti poznání, ale i „životních forem“: končí epocha národů a velkých říší, bojů za společné ideály, ale i epocha generační nebo třídní homogenity. Kdysi tradicionalisticky uzavřená společenství (jako např. Evropa) se najednou otevírá třísti cizích kulturních vlivů a začíná si uvědomovat meze své dosavadní sebestřednosti. Končí i doba stmělujících náboženství – mladí věřící bez rozpaků míchají katolictví s buddhismem nebo hinduismem, někdy dokonce i s pohanstvím. I život jedince ztrácí svou identitu: během desetiletí prožije radikální proměny žitních stylů a technologií“ (Blecha, 2000, s. 488).

Označení postmoderní či postmoderna si do svých teorií vkládá celá řada sociologů, filosofů, literárních kritiků, ale také teoretiků architektury či dějin umění. Postmoderna zahrnuje celou škálu fenoménů, které jsou artikulovatelné pomocí postmoderního diskurzu. Snaží se diagnostikovat proměny světa a života a vyjasňuje filosofickou dimenzi tématu. Mezi nejznámější postmoderní autory patří zejména: M. Foucault, J. Derrida, R. Rorty, J. Habermas, W. Welsch, J.-F. Lyotard aj. Koncepce postmoderny je založena na Lyotardově výkladu: **vědecko-teoretický přechod od kumulativního kontinua ke změně paradigmat odpovídá konci velkých vyprávění a rozvolnění heterogenních dějin**; radikální forma anarchistické teorie poznání (Feyerabend) následuje novou multiplicitu a **volnost jazykových her až do extrému**.

„Postmoderní“ není pouhým výmyslem filosofů, ale je to snaha reflektovat, rozeznávat a uznávat skutečnost prostřednictvím pojmů: **pluralita, difference, disens, rozvolnění, spor, multiperspektivita, decentralizace, diachronie, nesystematičnost**. Jedná se o pluralitu

myšlení způsobů jednání, hodnotových systémů, orientací, racionalit, všechny „pravdy“ se stávají přibližné a rovnocenné.

Postmoderní epocha je radikalizací moderny. Diskurs postmoderny je zaměřen proti výlučné racionalizaci, totalizující univerzalizaci moderny. Jejich nahrazení pluralitou, heterogenitou a diferentností. W. Welsch hovoří v této souvislosti o tzv. postmoderní moderně vůči moderně ve smyslu novověku.

V postmoderním diskursu jde o problémovou, reflexivní verzi probíhající kulturní změny, založenou na poznatku, že postmoderna není novou epochou, ale vyrůstá z moderny. Nicméně je očištěna od univerzalizmu, autonomizovaných motivů a motivů vymaněných z rámce modernistické **metanarativity**.

Francouzský strukturalista Michel Foucault přichází s označením „struktury – mřížky“, která je prvotním podložím mechanismu našeho rozumu, jazyka, na jehož základě se dorozumíváme. Jedná se o jakési ve společnosti navršené historické apriori, podloží, na jehož základě vzniká naše porozumění. **Celek takového podloží nazývá Foucault EPISTÉMOU.** Jinou epistému měla renesance, jinou máme my, jinou indiánské kmeny v Americe. **To ale znamená, že žádný pohled na svět není nikdy jediný a univerzální.** Epistémy se proměňují. Dosud jsme se vždy chovali tak jako by naše epistéma měla být jediná a pravda o světě, z ní vzešla měla být pravdou univerzální. A tak jsme se i ke světu chovali. Ale tomu musí být konec. Věda se může opírat o různé epistémy, musí však vědět, že jde o dílčí a proměnlivý způsob výkladu světa. Foucault nazývá svůj výzkum epistém „**archeologii vědění**“.

„Věda není přesný odraz skutečnosti v systému tvrzení a prozkoušených pravd. Musíme se zásadně smířit s tím, že věda je zdůvodňováním epistémy, je vyprávěním, podobně, jako jím býval mýtus. Věda zdůvodňuje ten způsob vidění, který je historicky dán právě tou kterou zkušeností určité pospolitosti. Pojmový soubor zdůvodňujících tvrzení se nazývá diskurs. Filosofie, která chtěla být převyprávěním všech diskursů, pak konstruovala jakýsi „narrativní (vyprávěcí) metadiskurs“. Byl to univerzální „světový názor“, který měl zdůvodnit vyprávění určité epochy jako jediné možné a všeobecně platné. Po proměnách současné vědy se však ukázalo, že takový metadiskurs, taková univerzální legitimizace jediného pohledu není možná – a při pohledu zpět se dokonce ukazuje, že byla škodlivá“ (Blecha, 2004, s. 226).

Shrnutí kapitoly:

Za postmoderní filosofii označujeme ten druh soudobého filosofického myšlení, které nalézá své zdroje v tematizaci problematiky kultury konce moderny. V oblasti teorie literatury, umění a kulturologie prolínají termíny postmoderna a postmoderní řadu desetiletí. *Postmoderní filosofie čerpá z tradice pluralismu, který proměňuje v radikální pluralismus, na něm je testována nerozhodnutelnost významu, polyvalentnost životních a kulturních forem, možnost různocnění kulturních fenoménů a jejich smyslu v souvztáznosti s jinakostí kulturně rozrůzněného myšlení a víry.* V postmoderní filosofii stále častěji potkáváme filosofy skeptiky a ironiky. Preferována jsou témata vycházející z idejí svobody, svobodné vůle a kreativity (podobně: Kol. autorů (Horyna), 1995, s. 142).

LITERATURA

- ANZENBACHER, A. *Úvod do filosofie*. 2. rozš. vyd. Praha: Portál, 2004. 377 s. ISBN 80-7178-804-X.
- BLECHA, I. *Filosofie*. 4. opravené a rozšířené vydání Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004. 279 s. ISBN 80-7182-147-0.
- BLECHA, I. *Filosofická čítanka*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000. ISBN 80-7182-112-8.
- BLECHA, I. *Fenomenologie a kultura slepé skvrny*. Praha: Triton, 2002. ISBN 80-7254-264-8.
- BONDY, E. *Poznámky k dějinám filosofie III: Antická filosofie*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů v edici Vokno, 1994. 190 s. ISBN 80-85239-26-4.
- CORETH, E. *Co je člověk: základy filozofické antropologie*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1994. 211 s. ISBN 80-7113-098-2.
- FÜRST, M. *Filozofie* 1. Vyd. Praha: Fortuna, 1994. 171 s. ISBN 80-7168-161.
- FLOSS, P. *Úvod do dějin středověkého myšlení*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994. 153 s. ISBN 80-7067-353-2.
- FLOSS, P. *Cesty evropského myšlení 1. Architekti křesťanského středověkého vědění*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-662-X.
- GADAMER, H. G. *Idea Dobra mezi Platónem a Aristotelem*. Praha: Oikoymenh, 1994. ISBN 80-85241-46-3.
- GÁL, E.; MARCELLI, M. [eds.]. *Za zrkadlom moderny. Filozofia posledného dvadsaťročia*. Bratislava: Archa, 1991. ISBN 80-7115-025-8.
- GOTTFRIED, M. *Úvod do všeobecné metafyziky*. Praha: Petr Rezek, 1996. ISBN 80-86027-01-5.
- GRENZ, S. J. *Úvod do postmodernismu*. Praha: Návrat domů, 1997.
- HLAVINKA, P. *Dějiny filosofie jasně a stručně*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7387-015-7.
- HEIDEGGER, M. *Co je metafyzika?* Praha: Oikoymenh, 1993. ISBN 80-85241-39-0.
- HEIDEGGER, M. *Konec filosofie a úkol myšlení*. Praha: Oikoymenh, 1993. ISBN 80-85241-41-2.
- HORYNA, B. *Filosofie skepse*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2008. ISBN 978-80-7182-268-4.
- HORYNA, B. *Filosofie posledních let před koncem filosofie*. Praha: KLP, 1998. ISBN 80-85917-49-1.
- HUBÍK, S. *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovice: Albert, 1994. ISBN 80-85834-08-1.
- Kol. autorů. *Filosofický slovník*. 2. rozš. a oprav. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998. ISBN 80-7182-064-4.
- Kol. autorů. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1995. ISBN 80-7182-014-8.
- KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou. Od Homéra po Descarta*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1789-5.
- KRATOCHVÍL, J. *Filosofie středního věku*. Olomouc, 1924. Sine ISBN.
- LONG, A. A. *Helénistická filosofie: stoikové, epikurejci, skeptikové*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003. 341 s. ISBN 8072980777.
- LYOTARD, J.-F. *O postmodernismu*. Praha: Filosofia, 1993. ISBN 80-7007-047-1.
- MARVAN, T.; HVORECKÝ, J. [eds.] *Základní pojmy filosofie jazyka a mysli*. Nymburk, OPS, 2007. ISBN 978-80-903773-3-2.

- PATOČKA, J. *Sókratés: přednášky z antické filosofie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1991. 158 s. ISBN 80-04-25383-0.
- PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1996. 359 s. ISBN 80 7021-195-4.
- PATOČKA, J. *Platón*. Praha 1992.
- PECKA, D. *Člověk: filosofická antropologie I*. 1. vyd. Řím: Křesťanská akademie, 1970. Sine ISBN.
- PEREGRIN, J. *Filozofie pro normální lidi*. Praha: Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-192-5.
- PEREGRIN, J. *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: Filosofia, 2005. ISBN 80-7007-207-5.
- PEREGRIN, J. *Filozofie a jazyk (eseje a úvahy)*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-432-2.
- PEREGRIN, J. *Význam a struktura*. Praha: Oikoymenh, 1999. ISBN 80-86005-93-3.
- PETRÍČEK, M. *Úvod do současné filosofie*. Praha: Hermann & synové, 1997. ISBN
- RIŠKA, A. *Americká filozofie. Od Peircea po Quina*. Bratislava: Iris, 1996. ISBN 80-88778-27-1.
- RORTY, R. *Filozofia a zrkadlo prírody*. Bratislava: Kalligram, 2000. ISBN 80-7149-325-2.
- Röd, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. Praha 2001.
- SLOTTERDIJK, P. *Na jedné lodi: Pokus o hyperpolitiku*. Olomouc: Votobia, 1997. ISBN 80-7198-151-6.
- SLOTTERDIJK, P. *Procitne Evropa?* Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-095-1.
- STUART, S. *Derrida a konec historie*. Praha: Triton, 2001. ISBN 80-7254-211-7.
- STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*. 5. vyd. Praha: Zvon, 1996. 559 s. ISBN 80-7113-175-X.
- SOUSEDÍK, S. [ed.] *Texty ke studiu středověké filosofie*. Praha: Karolinum, 1994. ISBN 80-7066-877-6.
- TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení. Od Thaléta k Rousseauovi*. 5. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-819-6.
- VALENTA, L. *Problémy analytické filozofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003. ISBN 80-7182-150-0.
- WELSCH, W. *Naše postmoderní moderna*. Praha: Zvon, 1994. ISBN 80-7113-104-0.
- WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Oikoymenh, 2007. ISBN 978-80-7298-284-4.
- WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofický ústav AVČR, 1993. ISBN 80-7007-040-4.